

AZƏRBAYCAN RRESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN NƏZDİNDƏ
SUMQAYIT DÖVLƏT TEXNİKİ KOLLECİ

“ÜMUMİ TARİX”

Fənnindən mühazirələr

Orta İxtisas Təhsil müəssisələrində
Fənnin tədrisi üçün nəzərdə tutulub

SUMQAYIT – 2020

Mövzular

1. İbtidai icma cəmiyyəti
2. Qədim Misir və İkiçayarası. Qədim İran və Hindistan. Böyük Hun imperiyası və Qədim Çin. Qədim Yunanıstan və Roma. Mədəniyyət
3. Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çin. Türk dövlətləri. Türk cəmiyyətinin quruluşu. Ərəblər, İslam dini və Xilafət
4. Qərbi Avropa. Bizans imperiyası və slavyanlar. Mədəniyyət.
5. Səlcuq və Osmanlı imperiyaları. Böyük Monqol imperiyası. Qızıl Ordu. Teymurilər dövləti. Hindistan və Çin.
6. Şərqə doğru səlib yürüşləri. Avropda şəhərlərin inkişafı. Qərbi Avropada mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaranması . Mədəniyyət
7. Avropada reformasiya. İlk burjua respublikası. İngiltərə və Fransa.
8. Böyük coğrafi kəşflər və müstəmləkə işğalları. ABŞ-ın yaranması. Rusiya dövləti.
9. Osmanlı dövləti. Çin, Hindistan və Mərkəzi Asiya. Mədəniyyət

ƏDƏBİYYAT:

1. Ümumi tarix, 10-cu sinif üçün dərslik, Bakı-2018
2. Ümumi tarix, 11-ci sinif üçün dərslik, Bakı-2018
3. Anar İsayev , Rəhim Məcnunov, Muxtar Abbasov “ Ümumi Tarix”
(Kurikulumla)

I SEMESTR

1.İbtidai icma cəmiyyəti.

Ən qədim insan izləri Yer üzərində ən qədim insanların izləri Şərqi Afrika və Asiyada aşkar olunmuşdur. Alimlər Daş dövründə yaşamış qədim insan skeletinin qalıqlarına əsasən onun xarici görkəminin necə olduğunu aşağıdakı kimi müəyyən etmişlər: Qolları çox uzun olub dizlərinə çatırdı. Yalnız sadə işlər görə bilirdilər. Ağacların budaqlarından meyvə yığırdılar. Torpağı ucu iti sivri daş və ağaclarla qazaraq meyvə kökü və s. toplayırdılar. İlk zamanlar sürü halında («ulu icma»da) yaşayırdılar. Sərbəst danışa bilmir, yalnız qırıq-qırıq səslərlə ünsiyyət yaradırdılar. Ən qədim insanların ilk əmək alətləri dəyənək, itiuclu ağac və sivri daşlar, ilk məşğuliyyəti isə yığıcılıq və ovçuluq olmuşdur. Zaman keçdikcə insanlar daşdan və sümükdən əmək alətləri hazırlamışlar. Əmək aləti düzəltmək üçün daha çox vulkanik şüşə (dəvəgözü), çaxmaqdaşı və əhəngdaşını seçirdilər. Çünki bu növ daşlar zərbə nəticəsində asan parçalanır, iti yanları olan qəlpələr əmələ gəlirdi. «Ağıllı insan»lar («Homo sapiens»lər) yeni əmək vərdişləri qazanır, əmək alətlərini təkmilləşdirirdilər. Üst Paleolit dövründə qohumluğu əsasında qəbilə icması yarandı, anaxaqanlıq (matriarxat) formalaşdı. Orta Daş dövründə (Mezolitdə) ox və kamanın ixtirası insanların qidaya olan ehtiyacını təmin etdi. Onlar iri heyvanları ovlayır, balalarını isə tutub xüsusi düzəldilmiş küzdə saxlayır, əhliləşdirirdilər. Beləliklə, ovçuluqdan maldarlıq yaranmağa başladı. Toxumun yerə düşüb cücərdiyini görən qadınlar sonralar özləri onu yumşaltdıqları torpaq sahələrinə səpir və yenidən məhsul alırdılar. Əvvəllər taxıl əllə toplansa da sonralar insanlar sünbülü biçmək üçün yeni əmək aləti olan və əsasən sümükdən hazırlan oraq yaratdılar. Yeni Daş dövründə (Neolitdə) qədim insanlar toxa əkinçiliyi ilə su mənbəyinə yaxın olan münbit torpaqlı sahələrdə əkinçiliklə məşğul olurdular. Ən qədim əkinçilərin ilk məskənləri daha əlverişli şəraitə malik olan Ön Asiyada aşkar olunmuşdur. Burada arpa və buğda əkilirdi. Bu dövrdə tədricən sənətkarlığın müxtəlif sahələri meydana gəldi. İnsanlar gilin odda bişərək bərkidiyini görüb, ondan keyfiyyətli gil qablar istehsal etməyə başlamışlar. Beləliklə dulusçuluq meydana gəldi. Həmçinin dəri işləmə sənəti də ibtidai insanların mühüm peşəsi olmuşdur.

2.QƏDİİM MİSİR VƏ İKİÇAYARASI QƏDİM İRAN VƏ HİNDİSTAN. BÖYÜK HUN İMPERİYASI VƏ QƏDİM ÇİN. QƏDİM YUNANISTAN VƏ ROMA.MƏDƏNİYYƏT

Tarixdə ibtidai icma quruluşu dağıldıqdan sonra qədim dövlətlər yarandı. İlk dövlətlər Şərqdə yaranmışdır. Bu dövlətlərdən biri də qədim Misir dövlətidir. Misir Afrikanın şimal-şərqində yerləşir. Misirin ərazisindən Aralıq dənizinə tökülən və misirlilər tərəfindən Böyük çay adlanan Nil çayı axır. Nil vadisində əkinçi və maldar tayfalar məskunlaşmışdı. Həmin tayfalar öz aralarında birləşərək ayrı-ayrı təşkilatlar yaradırdılar. Bu təşkilatlar «nom» (yunanca vilayət deməkdir) adlanırdı. İlk vaxtlar nomların sayı çox idi. Hər bir nomun öz hökmdarı, özünəməxsus dini və tanrıları var idi. Nomların mərkəzi müdafiə divarları ilə əhatə olunurdu. Nomların mərkəzində hökmdara, əyanlara məxsus saraylar, baş tanrının məbədi yerləşirdi. Nomlar arasında daim rəqabət gedirdi. Hər bir nomun hökmdarı istəyirdi ki, zəif nomları özünə tabe etsin. Nomlar birləşdikcə onların sayı azaldı. Nəticədə e.ə. IV minilliyin 2-ci yarısında iki müstəqil padşahlıq - Yuxarı Misir və Aşağı Misir dövləti yarandı. Bu iki padşahlıq arasında uzun müddət vahid Misir dövləti yaratmaq uğrunda mübarizə getmişdi. E.ə. IV minilliyin sonunda Yuxarı Misir ilə Aşağı Misir padşahları arasında müharibə nəticəsində: İqtisadi cəhətdən güclü olan Yuxarı Misir qalib gəldi. E.ə II minilliyin əvvəllərində firon I Tutmos hakimiyyətə gəldiyi zamandan başlayaraq Misir işğalçılıq müharibələrini genişləndirməyə başladı. I Tutmosun hakimiyyəti dövründə: Misir işğalçılıq müharibələrini genişləndirdi. Şərqi Aralıq dənizi ölkələrinə uğurlu hərbi yürüşlər təşkil edildi. I Tutmosun Şərqi Aralıq dənizi ölkələrinə uğurlu yürüşləri nəticəsində Misirin ərazisi Fərat çayına qədər çatdı. I Tutmosun nəvəsi III Tutmosun (1504-1450) hakimiyyəti dövründə Misirin siyasi hakimiyyəti altında olan Ön Asiya ölkələri firona tabe olan canişinlər tərəfindən idarə edilirdi. Firon II Ramzes (1301-1235) hakimiyyətə gələn zaman Misirin Ön Asiyada nüfuzu zəifləmiş, Fələstin, Finikiya və Suriya Misirin itaətindən çıxmışdı. Lakin II Ramzesin hakimiyyəti dövründə: Misirin yenidən geniş işğalçı yürüşləri başlandı. E.ə. XIII əsrin əvvəllərində II Ramzes het tayfalarını məğlub edərək onlarla sülh bağladı. } Fələstin, Finikiya və Suriyanın cənubu yenidən Misirin hakimiyyəti altına düşdü. Beləliklə, II Ramzes III Tutmos kimi işğalçı müharibələr apararaq Fələstini, Finikiyanı və Suriyanı Misirə tabe etdi. Lakin II Ramzesin vəfatından sonra Misirin mövqeyi Ön Asiyada zəiflədi. II Ramzes 66 il fironluq etdiyi dövrdə Misirdə aşağıdakı quruculuq işləri həyata keçirdi: Yeni şəhərlər saldırdı, Misir və Nubiyada böyük sərđabələr, saraylar və məbədilər tikdirdi. Nubiyadakı məbəddə

24 metrlik heykəli ucaldıldı. E.ə. IV minilliyin sonunda qədim Misirdə dövlətin yaranması ilə eyni vaxtda yazı meydana gəlmişdir. Bu, şəkli yazı idi. Sonralar Misirdə heroqliflər yaranmışdır. Heroqlif yazı növünə aiddir: —Müqəddəs işarələrll adlandırılırdı. Müxtəlif anlayışlardan ibarət şəkli yazı idi. İşlədilən işarələrin sayı 700-750-yə çatırdı. Heroqlif daş, ağac, dəri və papirus üzərinə yazılırdı. Yazı yazmaq üçün əsas material papirus idi. Misirdən başqa Mannada və Çində də geniş istifadə olunmuşdu.

Qədimdə Dəclə və Fərat çayları arasındakı düzənlik Mesopotamiya adlanırdı. Mesopotamiya yunan dilində «İkiçayarası» deməkdir. Bu ərazi münbit və məhsuldar torpaqlara malik idi. Türkdilli xalq olan şumerlər e.ə. VII-VI minilliklərdə Mərkəzi Asiya və Altay dağlarının ətəklərindən gələrək Mesopotamiyada məskən salmışdılar. Mesopotamiyanın cənub hissəsi Şumer ölkəsi adlanırdı. Erkən Şumer şəhər-dövlətləri e.ə. III minilliyin əvvəllərində yaranmağa başladı. Bu dövrdə yaranan Şumer şəhər-dövlətləri Uruk, Kiş, Eredü, Laqaş, Umma, Nippur, Ur (Ay allahının məbədi burada yerləşirdi) şəhər dövlətləri idi. Erkən Şumer şəhər-dövlətlərini «en»si adlanan kahin idarə edirdi. «En»si aşağıdakı sahələrə rəhbərlik edirdi: Şəhər-dövlətlərə və məbəd işlərinə. Ölkənin təsərrüfat həyatına. Suvarma kanallarının çəkilməsinə. Hərbi işlərə. Tədricən Şumer şəhər-dövlətlərində hökmdar meydana gəldi. Şumer şəhər-dövlətlərində hökmdar «ensi», yaxud «luqal» adlanırdı. Mesopotamiyada istifadə olunan ən qədim yazı şəkli yazı idi. Şumerlər e.ə. III minilliyin əvvəllərində mixi yazı növünü yaratdılar. Şumerlərdən sonra akkadlar, babillər və aşşurlar da mixi yazını mənimsədilər. Şumer memarları əzəmətli, gözəl məbəd və saraylar tikməyi bacarırdılar. E.ə III minillikdə Şumer şəhər dövlətlərinin mərkəzlərində məbədlər və saraylar itikilməyə başlandı. Qədim Mesopotamiya memarlığında zikkurat formalı pilləli məbədlər geniş yayılmışdı.

Türk mənşəli olan hunlar Orxan və Selenqa çayları arasındakı ərazidə yaşamış və burada tayfa ittifaqı yaratmışdılar. Hunların əsas məşğuliyyəti ovçuluq, sonralar isə köçəri maldarlıq olmuşdur. Ona görə də geniş otlaq sahələrinə olan ehtiyac hunları daim yeni ərazilər ələ keçirməyə sövq edirdi. Böyük Hun dövləti Mərkəzi Asiyada yaranmış ilk türk dövləti olmuşdur. Vahid Hun dövləti e.ə. 220-ci ildə 21 tayfanın birləşməsindən yaranmışdır. Bu tayfa ittifaqına Teoman tanhu başçılıq edirdi. «Tanhu» sözü sonralar yabqu, kağan, xaqan şəklində işlənmişdir. eoman Tanhunun hakimiyyəti (e.ə. 220 - e.ə. 209) dövründə: Qüvvətli ordu yaradıldı. Hunlar Çinə hücum edərək Çin torpaqlarını tutdular. Çin imperatoru ilə qohumluq əlaqələri yaradıldı. Çinlilər hunlara qarşı Böyük Çin səddini inşa etməyə

başladılar. Çinlilərin inşasına e.ə. 214-cü ildə başlamış Böyük Çin səddini inşa etdirməkdə məqsədi hunların hücumlarının qarşısını almaq idi. Hunların Çin imperatoru ilə qohumluq əlaqələri yaratmasından istifadə edən çinlilər Hun ordusunun döyüş üsullarını öyrəndilər. Teoman tanhudan sonra hakimiyyətə oğlu Mete xan gəldi. Metenin hakimiyyəti (e.ə 209-e.ə 174) dövründə: İntizamlı, güclü süvari (atlı) qoşun yaradıldı. Hunlar Çin üzərinə hücumlarını davam etdirdilər.

Çin ərazisində sinifli cəmiyyət və ilk dövlət e.ə II minillikdə Xuanxe çayı vadisində yaranmışdır. İlk Çin dövlətini e.ə XIV əsrdə Şan qəbilələri yaratmışdılar. Buna görə də həmin dövlət Şan dövləti adlanırdı. E.ə. IV-III əsrlərdə Çində bir neçə müstəqil quldar dövlət mövcud idi. Bu dövlətlər arasında tez-tez uzun sürən müharibələr baş verirdi. Ona görə də Çin tarixində e.ə IV-III əsrlər “vuruşan padşahlıqlar dövrü” adlanır. Çin sözü Sin sülaləsinin adı ilə bağlıdır. E.ə III əsrdə Sin sülaləsi Çin dövlətləri arasında gedən mübarizədə qələbə çalaraq hakimiyyətə gəldi. E.ə. 221-ci ildə Sin dövlətinin padşahı imperator titulu qəbul etdi. O özünü Sin Şixuandi (Çinin birinci imperatoru) adlandırdı. Sin sülaləsi e.ə 206 - e.ə 206- cı illərdə hakimiyyətdə oldu. İlk Sin hökmdarı Sin Şixuandi hakimiyyəti dövründə: Bütün Çin ilk dəfə olaraq vahid dövlətdə birləşdirildi. Çinin Şimalında yaşayan türk tayfaları ilə (hunlarla) mübarizəsi başladı. Hunların qarşısını almaq üçün Böyük Çin səddinin inşasına başlandı. Çində kəndlilərin vəziyyəti çox ağır idi. Dözülməz vəziyyət eramızın I və II əsrlərində Çində kəndli və qulların üsyanına səbəb oldu. Bu üsyanlardan biri eramızın I əsrinin əvvəllərində baş verən «Qırmızıqaşlılar» üsyanıdır. Üsyançılar döyüşdə seçilmək məqsədi ilə qaşlarına qırmızı rəng çəkdiyələri üçün üsyançılar —Qırmızıqaşlılar adlandırılırdı. 184-cü ildə Çində daha böyük «Sarısarıqlılar» üsyanı baş verdi. «Sarısarıqlılar» üsyanına aiddir: Kəndlilər və qullar tərəfindən qaldırılmışdı. Üsyana Çjan qardaşları başçılıq edirdi. Üsyançılar tanınmaq üçün başlarına sarı sarıq bağlayırdılar. Üsyan 20 il davam etsə də çətinliklə yatırıldı. Sarısaarıqlılar üsyanı nəticəsində: Çin dövləti xeyli zəiflədi, Çin padşahı öldürüldü. Çində Xan sülaləsinin hakimiyyəti devrildi. Çin dövləti yenidən bir-neçə dövlətlərə parçalandı. Çində quldarlıq quruluşu feodalizmlə əvəz olundu.

Hindistan yarımadası Asiya qitəsinin cənubunda yerləşir. Yarımadanın şimalında Himalay dağları ucalır. E.ə. II minillikdə köçəri ari tayfaları Hindistana gələrək burada məskunlaşdılar. Ari tayfalarının Hindistana yürüşü nəticəsində: Hind xalqı yarandı. Əhali oturaq həyata keçdi. Hindistanda ilk dövlətlər e.ə. I minillikdə meydana gəlmişdir. E.ə. 317-ci ildə Hindistanda Mauriya sülaləsindən olan padşah Çandraqupta Mauriya dövlətinin əsasını (e.ə 317 – e.ə 180) qoydu.

E.ə. III əsrin ikinci yarısında padşah Aşokanın hakimiyyəti dövründə: Bütün Hindistan ilk dəfə vahid dövlətdə birləşdirildi. Vahid Hind dövləti yaradıldı. Aşokanın ölümündən sonra Mauriya dövləti tədricən dağıldı.

Qədim Yunanıstan Avropanın cənubunda, Balkan yarımadasında yerləşirdi. E.ə VIII-V əsrlərdə Yunanıstanda və onun koloniyalarında aşağıdakı ilk şəhər dövlətlər meydana gəldi: Orta Yunanıstanda - Afina şəhər dövləti. Cənubi Yunanıstanda – Korinf və Sparta şəhər dövləti. Egey dənizi sahillərində - Milet, Efes və Rodos şəhər dövləti. Yunan şəhər-dövlətlərindən nisbətən güclüsü Afina və Sparta şəhər dövlətləri idi. E.ə. II minillikdə Orta Yunanıstanın cənub-şərqində yerləşən Attika yarımadasında Afina şəhəri salınmışdır. Şəhərin ən hündür təpəsinin zirvəsində ətrafına hasar çəkilmiş Akropol adlanan qala yerləşirdi. Akropolun yanında aqora (bazar meydanı) yerləşirdi. E.ə. VIII əsrdə Akropolda yaşayan adlı-sanlı adamlar Attikanın bütün əhalisini özlərinə tabe etdilər. Afina (Attika) əhalisi iki yerə bölünmüşdür. 1. Aristokratlar - qədim Afinada adlı-sanlı yunanlar idilər. Onlar öz idarə üsullarını «aristokratiya» (yaxşılının hakimiyyəti) adlandırırdılar. 2. Demos - qədim Afinada Attikanın aristokratlardan başqa bütün azad əhalisi (sənətkarlar, günəmuzdçular, dənizçilər) idilər. Afina əhalisi əkinçilik və maldarlıqla məşğul olur, sənətkarları şərab və zeytun yağını saxlamaq və daşımaq üçün amfora adlanan gil küplər düzəldirdilər. E.ə. VII əsrdə Qədim Afinada demosla aristokratlar arasında mübarizə kəskinləşdi. demosun üsyana hazırlaşmasından qorxan aristokratlar demosa güzəştə getməyə məcbur oldu. E.ə. 594-cü ildə aristokrat, siyasətçi Solon islahatlar keçirdi. Solon islahatının keçirilməsində əsas məqsəd aristokratiya ilə demosu birləşdirmək idi. Solon islahatına əsasən: Kəndlilərin borcları ləğv edildi. Borca görə qul edilən afinalılar azad edildilər. Afinalıların gələcəkdə borca görə qul edilməsi qadağan edildi. Attikanın yerli əhalisi olan bütün kişilər vətəndaşlıq hüququ aldılar. Solon islahatı nəticəsində aristokratlarla demos arasındakı gərginlik aradan qaldırıldı, Attikanın yerli əhalisi olan bütün kişilər Afina vətəndaşı hüququ aldılar. E.ə. VI əsrin sonlarından başlayaraq Afina xalq yığıncağı ordu və donanmaya başçılıq edən strateqlər seçməyə başladı.

Roma dövləti Avropanın cənubunda, yunanların İtaliya adlandırdığı Balkan yarımadasının qərbində Apennin yarımadasında yaranmışdır. ədqiqaatçılar qədim Roma tarixini üç dövrə bölürlər: 1. Padşahlıq dövrü - e.ə 753 – e.ə 509-cu illəri əhatə edir. 2. Respublika dövrü - e.ə. 510 - e.ə. 30-cu illəri əhatə edir. 3. İmperiya dövrü - e.ə. 30 – e. 476-cı illəri əhatə edir. Parşahlıq dövründə Romanın azad əhalisi iki yerə bölünürdü: 1. Patrisilər (latınca «pater» ata deməkdir). 2. Plebeylər

(azad əhalinin yoxsul təbəqəsi idi). Respublika quruluşu bərqərar olduqdan sonra da plebeylər hüquqsuz qaldılar. Belə ki, Patrisilər onlara icma torpaqlarından istifadə etməyə və dövlətin idarə işində iştirak etməyə icazə vermirdilər. Bu səbəbə görə də qədim Romada e.ə V əsrdən - e.ə III əsrədək patrisilərlə plebeylər arasında iki yüz ildən çox müddətdə mübarizə getmişdi. Plebeylər belə olduqda orduda xidmət etməkdən imtina edərək, Romanı tərk edib başqa yerlərdə şəhər salacaqları ilə patrisiləri hədələdilər. Patrisilər plebeylərsiz ordunun zəif olacağından ehtiyat edərək onlara güzəştə getdilər. E.ə V əsrdə plebeylər xalq tribunu (öz müdafiəçilərini) seçmək hüququ qazandılar. Xalq tribununun öldürmək Romada ən ağır cinayət sayılırdı. Xalq tribunu: Romada plebeylərin mənafeyini müdafiə etmək üçün seçilirdi. Xalqa arxalanaraq onların xeyirlərinə qanunlar qəbul edirdilər. Konsul və senatın plebeylərə aid hər bir sərəncamına veto qoymaq (ləğv etmək) hüququna malik idi. Plebey istədiyi zaman tribundan kömək istəyə bilirdi. Beləliklə, iki yüz ildən çox (e.ə 509-265) davam edən patrisilərlə plebeylərin mübarizəsi nəticəsində plebeylər qalib gələrək aşağıdakı hüquqları qazandılar: Romanın tamhüquqlu vətəndaşına çevrildilər. Xalq tribunu seçmək və konsul vəzifəsini tutmaq hüququ aldılar. İcma torpaqlarından torpaq payı almaq hüququ qazandılar. Patrisilər plebeyləri daha borca görə qul edə bilməzdilər. Hər bir Roma vətəndaşı istənilən vəzifə tutmaq hüququ qazandı. Plebeylərin xalq tribunu seçmək hüququ almasından iki əsr sonra Romanın tamhüquqlu vətəndaşına çevrilərək istənilən vəzifə tutmaq hüququ qazanmışdılar. Lakin vəzifəyə görə əməkhaqqı verilmədiyi üçün yoxsullar vəzifə tutmaq istəmirdilər. Romada kəndlilərin çoxu torpaqsız idi. E.ə. 133-cü ildə xalq yığıncağında xalq tribunu seçilən Tiberi Qraks kəndlilər üçün yeni torpaq qanunu təklif etdi. Tiberi Qraksın torpaq qanunu quldarların mənafeyinə zidd idi. Buna görə də varlı quldarlardan ibarət olan Senat bu təklifi rədd etdi və qanunu qəbul etmədi. Buna baxmayaraq, Tiberinin çağırdığı xalq yığıncağı torpaq qanununu qəbul etdi. Tiberi Qraksın torpaq qanununa əsasən torpaqlar quldarlardan alınıb yoxsullara paylanmağa başlandı. Senat xalqdan qorxub Xalq yığıncağının qanununa qarşı çıxmadı. Tiberinin düşmənləri ona böhtan ataraq padşah olmaq istəməkdə günahlandırdılar. Bundan istifadə edən senat xalqı “respublikanı xilas etməyə” çağırdı. Onlar isə Tiberini və onun 300 tərəfdarını öldürdülər. Ölənlərin meyitini cinayətkar kimi Tibr çayına atdılar. Tiberi Qraksın torpaq qanunu isə tam həyata keçmədi. E.ə. 123-cü ildə Tiberinin qardaşı Qay Qraks xalq tribunu seçildi. Qay Qraks tribun seçildikdən sonra kəndlilərə torpaq paylanmasını davam etdirdi. Lakin qardaşı kimi, o da öldürüldü və islahat yarımçıq qaldı.

E.ə. VIII əsrdə Yunanıstanda kor şair Homer «İliada» və «Odisseyə» dastanlarını yaratdı. E.ə. VI əsrdə «İliada» və «Odisseyə» dastanları yazıya alındı. Afinada yaxşı məktəblər açılmışdı. Azad yunanların uşaqları 7 yaşından məktəbə gedirdilər. Onlar bir ucu iti olan stil adlanan metal çubuqla mum üzərində hərfləri cızır, küt olan o biri ucu ilə isə yazını pozurdular. Milet və İoniya şəhərləri Yunanıstanın elm mərkəzlərinə çevrilmişdi. Yunan alimləri elmə böyük töhfələr vermişdilər. Onlardan bəziləri aşağıdakılardır: Demokrit. Bütün dünyanın ən xırda zərrəciklərdən - atomlardan ibarət olduğunu söyləyirdi. Hippokrat. Həkim idi. Onun düzgün qidalanma, dərmanlar və cərrahiyyə əməliyyatları haqqında əsərləri tibbin inkişafına böyük töhfə olmuşdur. Herodot. Onun “Tarix” əsəri ilə e.ə V əsrdə tarix elminin əsası qoyulmuşdur. Buna görə də Herodotu bu gün tarixin atası adlandırırlar. Herodotun Yunan-İran müharibələrinə həsr edilmiş —Tarix|| əsəri Yunanıstan, Ön Asiya, Misir, eləcə də Azərbaycanın qədim tarixini öyrənmək üçün qiymətli mənbə hesab olunur. Aristotel. Qeyri-adi biliyə malik şəxs olan Aristotel ilk dəfə bütün elmi bilikləri ayrı-ayrı sahələr üzrə bölmüş və onlara botanika (yunanca bitki), fizika (təbiət), politika və s. adlar vermişdi.

Roma güdrətli dövlətə çevrildikdən sonra onun paytaxtı Roma şəhəri Aralıq dənizi hövzəsində ən böyük şəhər oldu. O dövrdə Roma “Əbədi qızıl şəhər” adlanırdı. İmperatorlar şəhərin forum adlanan mərkəzi meydanında və onun ətrafında abidələr ucaldır, möhtəşəm məbədlər və başqa ictimai binalar tikdirirdilər. Qədim Romada aşağıdakı memarlıq abidələri inşa edilmişdir: Panteon məbədi – “Bütün allahların məbədi” sayılırdı. Kolizey amfiteatrı – Burada qladiator döyüşləri keçirilir, tamaşalar göstərilirdi. Yupiter məbədi – Tanrı Yupiterin şərəfinə Kapitoli təpəsində ucaldılmışdır. Trayan sütunu - İmperator Trayanın Dunay çayı ətrafındakı iqələbələrinin şərəfinə ucaldılmışdı. ↪ Zəfər tağları (triumph) – Qədim Romada imperatorların qələbələrini şöhrətləndirmək üçün tikilirdi. Müasir dövrə qədər Parfenon məbədi və Kolizey amfiteatrı qalmaqda olan qədim memarlıq abidələridir. Romada ac-yalavacların həyacanlarına yol verməmək üçün onlara imperatorların adından çörək və xırda pul paylanılır, termlər – hamamlar tikilirdi. Termlərdə istirahət zalları və kitabxanalar olurdu.

3.QAFQAZ ÖN ASIYA.HİNDİSTAN VƏ ÇİN TURK DÖVLƏTLƏRİ TURK CƏMİYYƏTİNİN QURULUŞU.ƏRƏBLƏR. İSLAM DİNİ VƏ.XİLAFƏT.

Ərəb işğalları Qafqaz xalqlarının həyatını dəyişdi. Bir çox xalqlar İslam dinini qəbul etdi. Onların mədəniyyətində mühüm dəyişikliklər baş verdi. Ərəb xilafəti iki əsrdən artıq Qafqazı idarə etdi. Xilafət zəifləyib dağıldığı dövrdə burada bir neçə müstəqil dövlət yarandı. Azərbaycanda (keçmiş Albaniya və Atropatena dövlətlərinin ərazisində) Şirvanşahlar, Sacilər, Salarilər, Şəddadilər, Rəvvadilər, Şəki hakimliyi, Tiflis əmirliyi, Dərbənd əmirliyi kimi dövlətlər yarandı. İndiki Gürcüstan ərazisində isə Abxaziya, Kartli-Kaxetiya çarlıqları, Tao-Klarceti knyazlığı yarandı. VIII əsrin 30-cu illərində yaranmış Tiflis müsəlman əmirliyi varlığını XII əsrin əvvəllərində qoruyub saxladı. Ərəb xilafətinin süqutundan sonra Azərbaycan torpaqları Sacilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə ilk dəfə vahid dövlət halında birləşdirildi. I əsrin əvvəllərində gürcü torpaqları vahid dövlətdə birləşdirildi. Bu dövrdə səlcuq türklərinin Qafqaza axınları baş verdi. Cənubi Qafqaz və Dağıstan Böyük Səlcuq imperatorluğunun tərkibinə qatıldı. Sonralar Səlcuq imperatorluğunun zəifləməsindən istifadə edən gürcü çarı IV David (1089-1125) təcavüzkar siyasət yeritməyə başladı. Onun məqsədi Azərbaycanın qərb torpaqlarını işğal etmək idi. Gürcü çarı Bizansla ittifaqa nail olub səlcuqlara qarşı mübarizəyə başladı. Nəticədə Tiflis, Dəbil və Ani kimi müsəlman şəhərləri gürcülər tərəfindən işğal edildi. XIII əsrdə Qafqaza monqol yürüşləri başladı. Monqol yürüşləri nəticəsində Qafqaz Hülakü imperatorluğunun tərkibinə qatıldı. Şimali Qafqaz Hülakü və Qızıl Ordu dövlətləri arasında bölüşdürüldü. XIV əsrin 80-ci illərində Qafqaz Teymurilər tərəfindən işğal olundu. Çox keçmədən Teymuri imperatorluğu parçalandı, onların Qafqazda mövqeyi zəiflədi. XV əsrin sonlarında Gürcüstanda Kartli, Kaxetiya və İmeret çarlıqları kimi müstəqil feodal dövlətləri meydana gəldi. Hücumlərin dayanması və siyasi sabitliyin yaranması Qafqazda təsərrüfatın inkişafına müsbət təsir göstərdi. XV əsrdə Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu sülalələrinin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan bütün Cənubi Qafqazın, Yaxın və Orta Şərqi hərbi-siyasi tarixində mühüm rol oynadı. XV əsrin sonlarında bütün Azərbaycan torpaqlarının vahid mərkəzləşdirilmiş dövlət halında birləşdirilməsi üçün tarix şərait yarandı. İran ərazisində əvvəllər ardıcıl olaraq Midiya, Əhəmənilər və daha sonra Parfiya dövləti mövcud olmuşdur. III əsrin əvvəllərində Roma ilə Parfiya arasında uzun müddət davam edən müharibə Parfiya dövlətini zəiflətdi. Parfiya dövlətinin zəifləməsi ilə yaranmış əlverişli vəziyyətdən Fars vilayətinin hakimi Ərdəşir Babəkan istifadə

etdi. Bu zaman Sasanilər nəslindən olan I Ərdəşir Babəkan: Parfiya ordusunu məğlub edərək paytaxt Ktesifonu tutdu. 226-cı ildə özünü şahənşah elan etdi və Sasanilər dövlətinin əsasını qoydu. Ərdəşir Babəkan 226-cı ildə Ktesifonda təntənəli şəkildə «şahlar şahı» titulunu qəbul etdi. Beləliklə, Sasanilər dövləti yarandı və geniş işğallara başladı. Xarəzm, Xorasan, Mərv və Azərbaycan dövləti olan Atropatena Sasanilər dövlətinə qatıldı. Sasanilərin dövlət quruluşu erkən feodal monarxiyası idi. Ölkəni şahənşah idarə edirdi. Ölkə əyalətlərə bölünürdü. Əyalətləri şəhərdarlar və mərzbanlar idarə edirdi. Onlar müharibəyə öz silahlı qüvvələri ilə gedir, mülki və hərbi işlərə başçılıq edirdilər. Şahdan sonra ikinci rəsmi şəxs ali maq (baş kahin) hesab olunurdu. Ölkənin rəsmi dini olan zərdüştlük dövlətin idarə olunmasında xüsusi rol oynayırdı. Zərdüştlüyün əsas mərkəzi Azərbaycanın (Atropatena) Qazaka şəhərindəki məbəəd hesab olunurdu. Sasanilər dövlətinin yaranması feodal münasibətlərinin meydana gəlməsini sürətləndirdi. Ölkədə feodal münasibətləri III-V əsrlərdə yarandı. Sasani şahları hakimiyyətin dayaqlarını möhkəmlətmək, ucqar əraziləri qorumaq üçün hərbiçilərə torpaq sahələri paylayırdılar. Sasanilərdə feodal torpaq mülkiyyətinin iki forması mövcud idi: Dastakert – iri feodallara məxsus əsas irsi torpaq mülkiyyət forması idi. Xostak - orta və xırda feodallara məxsus şərti torpaq mülkiyyət forması idi. Geniş torpaq sahəsinə (dastakertə) sahib olan iri feodallar - patriklər, xidmət müqabilində verilən torpaq (xostak) sahibi olan orta və xırda feodallar - azadlar adlanırdı. Azadlardan ibarət süvari qoşun ordunun əsasını təşkil edirdi. Vergini və borcunu ödəyə bilməyən kəndlilər asılı kəndlilərə çevrilirdilər. Ölkədə natural təsərrüfat hakim idi. Feodal münasibətləri dini idarələri də əhatə edirdi. Dini ibadət üçün vergi verilirdi. Kahinlərin əlində çoxlu torpaq və kəndli toplanmışdı. Məbəəd və nüfuzlu din xadimlərinin əlində iri torpaq sahələri cəmləşmişdi. Sasanilər dövründə əsas vergilər aşağıdakılar idi: Xaraq - kəndlilərin məhsulun 1/3-nə qədərini təşkil edən torpaq vergisi idi. Gezit - 20-dən 50-yaşa qədər bütün əhalinin ödədiyi vergi idi. Bac - sənətkar və tacirlərdən alınan vergi idi..

IV əsrdə Hindistanda Qupta sülaləsi hakimiyyətə gəldi. Qupta sülaləsinin hakimiyyət dövrü «Hindistanın qızıl əsri» adlanır. Bu dövrdə ədəbiyyat, incəsənət və memarlıq inkişaf etdi. V əsrin sonunda: Qupta dövləti parçalandı. Qupta hökmdarları Ağ hunların asılılığı altına düşdülər. VI-XIII əsrləri əhatə edən feodal dağınıqlığı dövrü başladı. Kasta sistemi, ölkənin çoxmillətli olması və müxtəlif dini etiqadların mövcudluğu ölkədə feodal pərakəndəliyini gücləndirirdi. Qupta imperiyasının dağılması nəticəsində Hindistanda 70-ə qədər müstəqil kiçik dövlət qurumları yarandı. Belə dövlət qurumlarının başçıları olan racələr hərbi xidmət

əvəzində torpağın bir hissəsini kəndlilərlə birlikdə yaxın adamlarına paylayırdılar. Verilən torpaqlar irsən keçirdi. XII əsrdə türk tayfaları Hindistan ərazilərinə aramsız yürüşlər edirdilər. Bu hücumların nəticəsində 1206-cı ildə türk sərkərdəsi Qütbəddin Aybək (1206-1210) Hindistanı tutaraq burada Dehli sultanlığının əsasını qoydu. Dehli sultanlığı Hindistan ərazisində müsəlman türklərin yaratdığı ilk ən böyük dövlət idi.

III-V əsrlərdə şərq ölkələrində yeni təsərrüfat münasibətləri yarandı. III-VII əsrlərdə Çində iri xüsusi torpaq sahibləri - «güclü ailələr» (iri feodallar) adlanırdı. «Güclü ailələr» dövlət üçün əlverişli deyildir. Çünki «güclü ailələr»in artması və möhkəmlənməsi nəticəsində: Kəndlilərin torpaqsızlaşmasına səbəb olur, iri feodallar onları özlərindən asılı olan icarədarlara çevirirdilər. Dövlətə vergi verənlərin sayı azalır, mərkəzi hakimiyyət zəifləyirdi. «Güclü ailələr»ə qarşı mübarizə aparmaqla xüsusi torpaq mülkiyyətinin inkişafını tamamilə dayandırmaq əlverişli olmadığı üçün Çində digər Şərq ölkələrində olduğu kimi dövlət feodalizmi formalaşırdı. III-VII əsrlərdə Çində ən böyük torpaq sahibi olan imperator hərbi xidmət müqabilində özünün ən yaxın adamlarına, sərkərdələrə və məmurlara iri torpaq sahələri paylayırdı. Həmin torpaqların sahibləri tədricən feodala çevrilirdilər. «Sarısarıqlılar» üsyanı və digər amillər III əsrin əvvəllərində Çinin zəifləməsinə, Xan sülaləsinin devrilməsinə səbəb oldu, Çin xırda dövlətlərə parçalandı və Qədim Çin imperiyasının yerində bir-biri ilə düşmənçilik edən bir neçə dövlət yarandı. Çində feodal münasibətlərinin inkişafı yenidən vahid dövlətin yaranmasına səbəb oldu. Sərkərdə Yan Szyan rəqiblərinə qalib gələrək: Suy sülaləsinin (586-618) əsasını qoydu. Çanan şəhərini dövlətin paytaxtı elan etdi. Ölkənin cənubunda hökmranlıq edən Çin sülaləsinin hakimiyyətinə son qoydu. VII əsrin əvvəllərində (618-ci ildə) Çində hakimiyyət Tan sülaləsinin (618-918) əlinə keçdi. Tan sülaləsinin dövründə Tan imperatoru «Səma oğlu» adlandırılırdı. Tan sülaləsi Çini təqribən 300 il idarə etdi. Tan sülaləsinin hakimiyyəti dövründə: Çin yenidən vahid dövlətdə birləşdirildi. Çin işğalçılıq siyasəti yeritdi. Koreya və Vyetnam Çinə tabe edildi. XIV əsrin ortalarında Çində monqol əsarətinə qarşı üsyan - xalq hərəkatı baş verdi. Xalq hərəkatı nəticəsində: Monqollar Çindən qovuldu. Hakimiyyətə Min sülaləsi gəldi. Min sülaləsi 1368-1644-cü illərdə Çində hakimiyyətdə oldu.

Ərəblərin vətəni Asiya qitəsinin cənub-qərbi, Asiya, Afrika qitələri və Aralıq dənizinin qovuşduğu Ərəbistan yarımadası idi. 610-cu ildə İslam dini meydana gəldi. Ərəblərdə yeni dinin meydana gəlməsi Məhəmməd Peyğəmbərin adı ilə bağlıdır. Bu dini qəbul edənlər müsəlman adlandırılırdı. Məhəmməd

Peyğəmbər İslam dinini qəbul etmiş tərəfdarları ilə o dövrdə ticarət mərkəzi olan Məkkədə müsəlman icmasını yaratdı. Məhəmməd Peyğəmbər İslam dinini Məkkədə çətinliklə yayırdı. Odur ki, maneələri aradan qaldırmaq üçün O, 622-ci ildə Məkkədən Mədinəyə köçdü. Məhəmməd Peyğəmbərin 622-ci ildə Məkkədən Mədinəyə köçməsi ilə Hicri tarixi başlayır. 630-cu ildə Məhəmməd Peyğəmbər Məkkədə Ərəb dövlətini yaratdı. Məhəmməd Peyğəmbər (630-632) yeni dinin və dövlətin başçısı oldu. Peyğəmbərin vəfatından sonra dövləti xəlifələr idarə etməyə başladılar. Məhəmməd Peyğəmbər vəfat edəndən sonra dövləti Peyğəmbərin müavinləri – xəlifələr idarə etməyə başladılar. Bu dövlətin başçılıqlarına xəlifə, yəni Peyğəmbərin davamçısı deyirdilər. 632-ci ildən başlayaraq 661-ci ilədək ölkəni bir-birinin ardınca xəlifə Əbu Bəkr, Ömər, Osman və Əli idarə etdilər. Xəlifələr dövründə: Ərəb işğalları genişləndi, Bizans və İran (Sasani) torpaqları işğal edildi. Ərəblər Bizansın bir çox ərazilərini ələ keçirdilər və Şimali Afrikaya yiyələndilər. Ərəb xilafətində dövlətin başçısı xəlifə idi. Xəlifə həm də ordunun ali baş komandanı idi. Ölkədə ayrı-ayrı sahələri idarə etmək üçün divanlar yaradılmışdı. Xilafət ərazisi inzibati cəhətdən vilayətlərə bölünürdü. Vilayətlər xəlifə tərəfindən təyin olunan əmirilər tərəfindən idarə olunurdu. Bütün ərazilərdə rəsmi danışiq və yazı dili ərəb dili idi.

4.QƏRBİ AVROPA.BİZANS İMPERİYASI VƏ SLAVYANLAR.MƏDƏNİYYƏT.

Eramızın I əsrində german tayfaları qərbdən və şərqdən Reyn və Visla çayları, cənubdan Dunay çayı, şimaldan isə Baltik və Şimal dənizlərinə qədər ərazilərdə yayılmışdılar. Sonralar çoxsaylı işğallar nəticəsində germanlar digər xalqlarla qarışaraq bir çox Avropa xalqlarının yaranmasında mühüm rol oynadılar. V əsrin sonlarında german tayfalarının (frank, qot, vandal, anql-saks) işğalları nəticəsində: Qərbi Avropada quldarlıq quruluşu dağıldı və feodalizm quruluşu meydana gəldi. Qul əməyini xırda torpaq sahibi olan icma üzvləri - kəndlilərin əməyi əvəz etdi. V əsrin sonlarında German tayfalarından biri olan frank tayfalarının başçısı Klodviq Qalliyaya hücum etmək üçün başqa tayfalarla ittifaqa girdi. Bu zaman Qallianı keçmiş Roma canişini idarə edirdi. 486-cı ildə Suasson şəhəri yaxınlığında franklarla romalılar arasında həlledici döyüş baş verdi. Suasson döyüşü nəticəsində: Klodviq romalılar üzərində parlaq qələbə qazanaraq Qallianın bir hissəsini ələ keçirdi. Klodviqin hakimiyyəti dövründə: Frankların ilk qanunlar toplusu yaradıldı. Qallianın yerli dini olan xristian dini dövlət dini kimi qəbul edildi. Xristianlığın qəbul edilməsi ilə kilsə ilə kral arasında ittifaq yarandı. Kilsə kralın hakimiyyətini möhkəmləndirdi. Frank dövləti inzibati cəhətdən vilayətlərə bölündü. Böyük Karlın (768-814) hakimiyyəti dövründə Frank dövlətinin ən qüdrətli dövrü olmuşdur. Böyük Karl hakimiyyəti dövründə: İtaliyanın çox hissəsini tutaraq Frank dövlətinə birləşdirdi. Frank imperiyasını yaratdı (Frank dövləti imperiyaya çevrildi). Reyn və Elba çayları arasında yaşayan saksları itaət altına aldı. 800-cü ildə Roma şəhərini tutaraq özünü imperator elan etdi. 843-cü ildə Böyük Karlın üç nəvəsi Verden şəhərində Frank imperiyasını bölmək haqqında müqavilə bağladılar. Verden müqaviləsinin şərtlərinə əsasən Frank imperiyası bölüşdürüldü. Bu bölüşdürmə nəticəsində imperiyanın ərazisində üç dövlət – krallıq meydana gəldi: 1. Fransa krallığı. 2. Almaniya krallığı. 3. İtaliya krallığı.

Erkən Orta əsrlərdə Şərqi Roma imperiyası Bizans adlanırdı. Bizans imperiyası 395-1453-cü illərdə mövcud olmuşdur. Orta əsrlərin ilk dövründə Bizans Qərbi Avropa ölkələrindən kəskin fərqləndirən xüsusiyyətlər var idi. Belə ki, Erkən Orta əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrindən fərqli olaraq Bizans imperiyasında vəziyyət aşağıdakı kimi idi: Feodalizm zəif inkişaf etmişdi. Quldarlıq quruluşu daha çox davam etmişdi. Qüvvətli imperator hakimiyyəti və vahid dövlət qalmışdı. Sənətkarlıq, ticarət və kənd təsərrüfatı yüksək inkişaf etmişdi. Erkən orta əsrlərdə (VI əsrə qədər) Bizans imperiyasının ərazisi aşağıdakı

torpaqları əhatə edirdi: Balkan yarımadasını və Kiçik Asiyanı, Ərəbistan və Şimali Afrikanın bir sıra torpaqlarını. Suriya, Misir və Fələstini, Krımı və Qafqazın Qara dəniz sahillərini. Çox əlverişli coğrafi mövqedə yerləşmiş Bizans imperiyasının paytaxtı Konstantinopol şəhəri idi. Keçmişdə Bizans adlanan Konstantinopol Avropa və Asiyanı birlədirən «qızıl körpü» adlanırdı. Şəhər iki ticarət yolu üzərində yerləşirdi: 1. Avropadan Asiyaya gedən karvan yolları. 2. Aralıq dənizindən Qara dənizə gedən su yolu. Konstantinopoldan başqa Bizansın Antioxiya, İsgəndəriyyə, Beyrut, Korinf şəhərləri var idi. Onlar ticarət və sənətkarlıq mərkəzi idi.

Slavyanlar qədim zamanlardan Mərkəzi və Şərqi Avropada yaşayırdılar. VI əsrdə onların yaşadığı ərazi şərqdə Dnepr çayının ortalarından, qərbdə Elba çayına qədər, şimalda Baltik dənizindən, cənubda Dunay çayına və Qara dənizə qədər olan ərazini əhatə edirdi. Slavyanlar 3 qrupa bölünürdülər: Qərbi slavyanları - çexlər, polyaklar, slovaklar. Cənubi slavyanları - (Balkan yarımadası) bolqarlar, serblər, xorvatlar. Şərqi slavyanları - ruslar, ukraynalılar, belaruslar. Eramızın ilk əsrlərində slavyanlar ibtidai icma quruluşunda yaşayırdı və hələ dövlət yaratmamışdılar. IX-X əsrlərdə feodalizmə keçidlə əlaqədar olaraq slavyanlarda ilk dövlətlər yarandı. IX əsrin sonlarında Şərq slavyanların ilk dövləti olan Kiyev dövləti (882-ci ildə) meydana gəldi. Kiyev dövləti bir müddət xəzərlərdən asılı vəziyyətdə olmuşdur. X əsrin əvvəllərində Qərb slavyanların ilk dövləti olan Çexiya dövləti meydana gəldi. Çexiya dövlətinin ərazisi ticarət yollarının üzərində yerləşdiyi üçün bu dövlətin inkişafına müsbət təsir göstərdi və paytaxtı Praqa şəhəri Avropanın ən böyük şəhərlərindən birinə çevrildi. X əsrin ortalarında Polşa dövləti meydana gəldi. Knyaz İgid Beloslav (I Beloslav) dövründə bütün Polşa torpaqları birləşdirildi və Polşa dövləti qüvvətləndi.

5.SƏLCUQ VƏ OSMANLI İMPERİYALARI.BÖYÜK MONQOL İMPERİYASI. QIZIL ORDU.TEYMURİLƏR DÖVLƏTİ. HİNDİSTAN VƏ ÇİN.

Səlcuqlar oğuz türklərinin qınıq boyundan idilər. Bu tayfa öz adını Səlcuq bəyin adından götürmüşdü. Oğuz dövlətində subaşı vəzifəsini daşıyan Səlcuq bəy Oğuz yabqusu ilə münasibətləri pisləşdiyi üçün öz tayfası ilə birgə Seyhun (Sırdərya) çayının sahilindəki Cənt şəhərinə gələrək İslam dinini qəbul etdi. Qəznəvilərin işğalları dövründə səlcuqlar Xorasan vilayətinə köçməyə məcbur oldular. Səlcuqun nəvələri Toğrul bəy və Çağrı bəy səlcuqları bir bayraq altında birləşdirib Qəznəvilərə qarşı mübarizəyə başladılar və Xorasanın əsas şəhəri olan Nişapuru ələ keçirdilər. Toğrul bəyin başçılığı ilə səlcuqlar 1038-ci ildə paytaxt Nişapur olmaqla Səlcuq dövləti yarandı.. Qəznəvilər Xorasanda yeni bir dövlətin yaranmasını qəbul etmədiyi üçün böyük bir qoşunla səlcuqlar üzərinə hücum etdilər. 1040-cı ildə Mərv şəhərinin yaxınlığındakı Dəndənəkan adlı yerdə səlcuqlarla qəznəvilər arasında qanlı döyüş baş verdi. Dəndənəkan döyüşü nəticəsində: Səlcuq ordusu Qəznəviləri məğlub etdi. Səlcuqlar üçün Azərbaycan, İran və İraqa yol açıldı. Döyüşün ertəsi günü Dəndənəkan döyüşündə qazanılan qələbəyə görə Toğrul bəyə (1038-1063) Sultan titulu verildi. Dəndənəkan qələbəsindən dərhal sonra səlcuqlar Mərv şəhərində qurultay çağırdılar. Mərv qurultayında səlcuqlar: Qərb və Şərq istiqamətlərində yeni torpaqlar tutmağı planlaşdırdılar. İran, Cənubi Qafqaz və Bizansa qarşı hücumə keçmək qərara alındı. 1043-cü ildə Səlcuq dövlətinin paytaxtı Rey şəhərinə köçürüldü. Səlcuq orduları buradan Həmədan, İsfahan və Gilanı tutaraq Azərbaycana doğru yürüşə başladılar. 1054-cü ildə səlcuqlar Cənubi Qafqaza hücum edərək Rəvvadiləri, Şəddadiləri və Tiflis müsəlman əmirliyini özlərinə tabe etdilər. Bundan sonra Sultan Toğrul yaratdığı dövləti Bağdad xəlifəsinin mənəvi nüfuzu ilə gücləndirmək məqsədi ilə Bağdada yürüş etdi. 1055-ci ildə Sultan I Toğrulun başçılığı ilə səlcuqlar o zaman Ərəb xilafətinin paytaxtı olan Bağdadı tutdular. Xəlifə I Toğrulun şərəfinə ziyafət verərək ona «Şərqi və Qərbi hökmdarı» titulu verdi. Bağdadın tutulması nəticəsində Abbasilər xilafəti səlcuq türklərindən asılı vəziyyətə düşdü. Sultan I Toğrulun dövründə Oğuz dövlətinin davamı hesab olunan Səlcuq dövlətinin ərazisi Məvəraənnəhrdən Mesopotamiyaya və Hindiquş dağlarına qədər torpaqları əhatə edirdi. Səlcuqlar dövründə əsas torpaq mülkiyyət forması iqta idi. İqta qoşun başçılarına hərbi xidmətə görə verilirdi. Səlcuqlar dövründə uc torpaq mülkiyyət forması meydana gəlmişdi. Bu torpaqlar

sərhəddə xidmət edən sərkərdələrə verilirdi. Dövlətin əsas gəliri kəndlilərdən alınan üsr adlı torpaq vergisi idi.

Böyük Səlcuq imperiyası süquta uğradıqdan sonra onun ərazisində Kirman, Konya, Suriya, İraq Səlcuq sultanlıqları, Atabəylər dövləti meydana gəldi. Konya sultanlığı dağıldıqdan sonra onun ərazisində müstəqil bəyliklər yarandı. Bu bəyliklərdən birinə Osman bəy başçılıq edirdi. Osman bəy 1299-cu ildə Osmanlı dövlətinin əsasını qoydu. Osmanlılar oğuz türklərinin qınıq boyundan idi. Osman bəyin ölümündən sonra Osmanlı dövlətində hakimiyyətə Orxan qazi (1326-1359) gəldi. Orxan qazinin hakimiyyəti dövründə: Dövlətin paytaxtı Bursa şəhərinə köçürüldü. Maltəpə döyüşündə Bizans ordusu məğlubiyyətə uğradıldı. Yeni fəthlər davam etdirildi, dövlətin ərazisi genişləndi. Sultan I Murad Osmanlı dövləti tarixində ilk dəfə olaraq sultan titulu qəbul etmişdi. Sultan I Muradın hakimiyyəti dövründə: Balkanlarda Osmanlı fəthləri davam etdirildi, Ədirnə şəhəri ələ keçirildi. 1361-ci ildə Osmanlı dövlətinin paytaxtı Ədirnə şəhərinə köçürüldü. 1370-ci ildə Bizans və Bolqarıstan Osmanlılardan asılı vəziyyətə düşdü. 1371-ci ildə Çirmən döyüşündə Osmanlılar Serbiya dövlətini məğlub etdi. İldırım Bəyazidin (1389-1402) hakimiyyəti dövründə: Osmanlı dövlətinin sərhədləri genişləndi. Albaniya və Bosniyanın bir hissəsi osmanlıların hakimiyyəti altına düşdü. Osmanlılar bütün Bolqarıstanın işğalını başa çatdırdı. Əmir Teymur Osmanlı dövləti üzərinə yürüş etdi. İldırım Bəyazid Balkanlarda Bizansın sonuncu dayağı olan Konstantinopolu ələ keçirmək məqsədi ilə hazırlıqlara başladı. Lakin Əmir Teymurun Kiçik Asiyaya yürüşü bu planı pozdu. 1402-ci il, iyulun 28-də Bəyazidlə Əmir Teymur arasında Ankara döyüşü baş verdi. Döyüş osmanlıların məğlubiyyəti ilə nəticələndi. Döyüşdə Bəyazid və onun iki oğlu əsir düşdü. Əmir Teymur Osmanlıların hakimiyyəti altında olan torpaqları Bəyazidin dörd oğlu arasında böldü. Teymur özü də bilmədən Avropanı Osmanlı işğallarından xilas etdi. Bəyazid Teymurun düşərgəsində olarkən özünü zəhərləyib öldürdü. İldırım Bəyazidin hakimiyyətdən getməsindən sonra Osmanlı dövləti xeyli zəiflədi və hakimiyyət mübarizəsi gücləndi. XV əsrdə Bizans imperiyasının ərazisinə yalnız «Qızıl körpü» adlandırılan Konstantinopolun ətrafındakı torpaqlar daxil idi. II Mehmet hakimiyyətə gələndə kimi Konstantinopolu tutmaq üçün şəhəri qurudan və Mərmərə dənizindən mühasirəyə aldı. Oslamlıların divarların altından lağım atıb şəhərə girmək çəhdi uğursuz oldu. Osmanlılar yeni çıxış yolu kimi gəmiləri piy sürtülmüş taxtaların üzəri ilə sürüyərək Qızıl Buynuz limanına çıxardılar. 1453-cü il mayın 29-da Konstantinopol Osmanlılar tərəfindən fəth edildi. Bu münasibətlə II Mehmetə «Fateh» təxəllüsü verildi. Konstantinopolun osmanlılar tərəfindən tutması

nəticəsində: Bizans məğlub oldu və Bizans imperiyasının varlığına son qoyuldu. Konstantinopol şəhəri İstanbul adlanaraq Osmanlı dövlətinin paytaxtına çevrildi.

Monqollar qədim zamanlardan Mərkəzi Asiyanın geniş çöllərində (Kulun-Bugir gölündən başlayaraq Altay dağlarının qərb ətəklərində olan ərazilərdə) yaşayırdılar. Monqolların əsas məşğuliyyəti köçəri maldarlıq idi. 1206-cı ildə Onon çayı sahilində monqol və türk tayfa əyanlarının qurultayı keçirildi. Onon çayı qurultayında: Monqol dövləti yaradıldı. Temuçin böyük xaqan seçildi və Çingiz adlandırıldı. Monqol dövlətinin ilk paytaxtı Qaraqorum şəhəri olmuşdu. Monqol dövləti hərbi demokratiyanı özündə birləşdirən feodal dövləti idi. Monqol dövlətində ilk qanunlar toplusu (məcəlləsi) «Böyük Yasa» adlanırdı. «Böyük Yasa» Çingiz xanın dövründə yaradılmışdı. «Böyük Yasa»da: Monqolların feodal münasibətlərinə keçməsi öz əksini tapmışdı. Feodalların imtiyazlarından, mülkiyyət, vergi və idarəçilik sistemindən bəhs olunurdu. Çingiz xan (1206-1227) qısa vaxt ərzində monqol, həmçinin qonşu türk tayfalarını birləşdirdi və geniş işğallar üçün güclü ordu yaratdı. Çingiz xan bu məqsədlə itaət altına alınan bütün torpaqları verdikləri əsgərlərin sayından asılı olaraq tümənlərə, minlərə və yüzlüklərə böldü, tayfa başçıları, hakimləri və noyonları tümənbaşı, minbaşı, yüzbaşı təyin etdi. Tümən rəisləri, minbaşılar və yüzbaşılar Çingiz xanın vassalları idi. Çingiz xanın dövründə monqol qoşununun özəyini çevik süvarilər təşkil edirdi. Çingiz xan güclü süvari ordu ilə yanaşı, xüsusi qoşun növü də yaratdı. Monqol ordusu divardeşən, daş və yanan maye atan mancanaqlar - qurğular ilə təmin edilmişdi. Çingiz xanın özünəməxsus hərbi strategiya və taktikası var idi. Çingiz xanın hərbi strategiya və taktikasının əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılar idi: Dəqiq kəşfiyat məlumatları toplamaq. Düşmənin qüvvələrini parçalamaq. Çoxsaylı süvari dəstələrlə gözlənilmədən hücum keçmək. Çingiz xan dövləti qurduqdan sonra qalibiyyətli hərbi yürüslərə başladı. Monqolların hərbi yürüsləri nəticəsində: 1207-1211-ci illərdə Sibir və Şərqi Türküstanda yaşayan qırğız, merkit, bunyak və uyğur tayfaları monqollara tabe edildi. 1211-ci ildə Şimali Çin işğal edildi. 1215-ci ildə Pekinin monqollar tərəfindən tutulması ilə Şimali Çinin işğalı başa çatdırıldı. 1219-1221-ci illərdə monqol ordusu zəngin Xarəzmşah şəhərlərini (Otrar, Buxara, Səmərqənd, Üzgənc, Mərv və.s) ələ keçirdi. 1220-1222-ci illərdə monqol orduları Cəba və Sabutayın başçılığı ilə Cəlaləddini təqib edərək Şimali İran və Cənubi Qafqaza yürüş etdilər.

XIII əsrin 40-cı illərində Batı xanın başçılığı ilə monqol işğalları nəticəsində Şərqi Avropada Qızıl Ordu dövlət yarandı. Dövlətin banisi Batı xan olmuşdur. XIII əsrin sonlarında Qızıl Ordu Monqol imperatorluğu ilə əlaqələrini tamamilə kəsərək

müstəqil siyasət yürütməyə başladı. Qızıl Ordu geniş bir əraziyə malik dövlət idi. Rus knyazlıqları isə Qızıl Ordu dövlətinin tərkibində olmasalar da, ondan vassal asılılığında idilər. Qızıl ordunun ilk paytaxtı Saray-Batı sonra isə Saray-Bəkrə şəhəri olmuşdu. Qızıl Ordu dövlətində əhalinin və qoşunun əsas hissəsini türklər təşkil edirdi. Qızıl Ordu xanlarının fərmanları türk dilində yazılırdı. Qızıl Ordu dövlətində İslam dini rəsmi dövlət dini elan olunmuşdu. Qızıl Ordu feodal monarxiya dövləti idi. Dövlətin idarəetmə sistemi aşağıdakı kimi idi: Xan - dövləti idarə edən birinci şəxs idi. Divan - dövləti idarə edən orqan idi. Məclis - dövlətdə ali məşvərətçi orqan idi. Tarxan - dövlətdə imtiyazlı şəxslər idi. Baskaklar - vergi yığılmasına rəhbərlik edirdilər. Qızıl Ordu dövlətində xan və xan ailəsinin üzvləri ən böyük feodal idilər. Onlardan sonra noyonlar (bəylər) gəlirdi. Noyonlara xidmət müqabilində böyük torpaq sahələri verilirdi. Feodallardan asılı olan köçəri maldarlar, əkinçiliklə məşğul olan kəndlilər töycü ödəyir və mükəlləfiyyətlər yerinə yetirirdilər. Bəzi feodallar torpağa sahib olmaq, məcburi işlərdən azad edilmək üçün xandan fərmanlar alırdılar. Belə fərmanlar yarlıq, yarlıq alan imtiyazlı şəxslər isə tarxan adlanırdı.

Teymur Çingiz xanın yürüşləri zamanı Mərkəzi Asiyaya gəlmiş Barlas qəbiləsindən idi. Teymur gəncliyində Səmərqənd və Bəlx hakimi Əmir Qazanın yanında xidmət etmiş, hərbi yürüşlərdə onun etimadını qazanmışdır. Teymur eyni zamanda Çağatay hakimi Toğluq Teymurun yanında xidmətə girmiş və Qaşqadərya vadisini idarə etmişdi. 1370-ci ildə Teymur Səmərqəndə qoşun yeridib çevriliş etdi. Nəticədə Səmərqənd və ətraf bölgələr Teymurun ixtiyarına keçdi. Elə həmin ildə qurultay çağırıldı. Mərkəzi hakimiyyətin tərəfdarları olan iri feodalların köməyi ilə Teymur sərkərdələrin qurultayında « əmir» titulu qəbul etdi və Teymurilər dövlətinin əsasını qoydu. Səmərqənd yeni dövlətin paytaxtı oldu. Beləliklə, Monqol imperiyasından sonra Mərkəzi Asiyada böyük bir imperatorluğun əsası qoyuldu. Əmir Teymur yürüşlərə başlamaq üçün güclü süvari ordu yaratdı. Əmir Teymurun hərbi yürüşləri nəticəsində: Ürgənc şəhərinin tutulması ilə Xarəzmi tamamilə tabe edildi və bununla da bütün Mərkəzi Asiya işğal edildi. Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan, Ön Asiya (İraq, Suriya) işğal edildi. Qızıl Ordu dövlətinin şərq əyalətləri Teymurilər dövlətinə birləşdirildi. Hindistanın yürüş edildi. Dehlinin tutulması nəticəsində Hindistanın zəngin sərvətləri Teymurun əlinə keçdi.

6.Şərqə doğru səlib yürüşləri.Avropda şəhərlərin inkişafı.Qərbi Avropada mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yanması . Mədəniyyət

Xaç yürüşləri orta əsrlər tarixində mühüm yer tutan Səlib yürüşlərində katolik kilsəsinin böyük rolu olmuşdu. 1095-ci ildə Fransanın Klermo şəhəri yaxınlığında xalq yığıncağında Roma papası II Urban nitq söylədi. Qurultayda çıxışında Roma papası II Urban xristianları Şərq ölkələrinə yürüş edib, səlcuqların hakimiyyəti altında olan “İsanın qəbrini kafirlərdən xilas etməyə” çağırdı. Xristian rəvayətinə görə, İsa peyğəmbər Fələstində Qüds şəhərində (Yerusəlimdə) dəfn olunmuşdu. Çoxları elə oradaca «müqəddəs torpağı» azad etməyə hazır olduqlarını bildirdilər və bunu nümayiş etdirmək üçün paltarlarına qırmızı parçadan xaç tikdilər. Beləliklə, Şərq yürüşlərin iştirakçılarını xaçlılar (səlibçilər), yürüşləri isə Xaç (Səlib) yürüşləri adlandırmağa başladılar XI-XIII əsrlərdə səlibçilər Şərqdə - türk-müsəlman ölkələrində kütləvi qırğınlara və dağıntılara yol açan səkkiz yürüş etdilər. Birinci səlib yürüşünə 1096-ilin yazında ilk olaraq kəndlilər başladılar. Lakin Səlcuqlar səlibçiləri darmadağın etdilər. 1096-cı ilin payızında isə Fransa, Almaniya və İtaliya cəngavərləri Şərqə doğru hərəkət etdilər. Birinci səlib yürüşü nəticəsində Avropa səlibçiləri: Səlibçilər səlcuqları məğlub edərək Qüdsdə müsəlman əhalisinə qarşı kütləvi qırğınlara törətdilər. Suriya və Fələstinin Aralıq dənizi sahillərində səlibçilər tərəfindən Qüds krallığı (1099-1187) adlı dövlət yaradıldı. Qərb feodalları 1147-ci ildə ikinci səlib yürüşünə başladılar. Lakin, ikinci Səlib yürüşü uğursuz oldu. Belə ki, ikinci səlib yürüşü nəticəsində Misir hökmdarı Səlahəddin Əyyubi səlibçi qoşunlarını məğlub edərək onları Qüdsdən qovdu. Qərb feodalları 1147-ci ildə ikinci səlib yürüşünə başladılar. Lakin, ikinci Səlib yürüşü uğursuz oldu. Belə ki, ikinci səlib yürüşü nəticəsində Misir hökmdarı Səlahəddin Əyyubi səlibçi qoşunlarını məğlub edərək onları Qüdsdən qovdu. XII əsrin sonlarında səlibçilər dördüncü səlib yürüşünə başladılar. Dördüncü səlib yürüşünü ona başçılıq edən Roma Papası III İnnokenti təşkil etmişdi. Digər səlib yürüşlərindən fərqli olaraq bu yürüşdə səlibçilər quru yolları ilə hərəkət etmək çətin olduğundan Fələstinə gəmi vasitəsilə dəniz yolu ilə yürüş etdilər. Bu məqsədlə səlibçilər o dövrdə «dəniz kraliçası» hesab olunan Venesiyadan kirayəyə gəmilər aldılar. Bu dövrdə Şərq ölkələri ilə ticarətdə vasitəçilik etmək üçün Venesiya ilə Bizans arasında mübarizə gedirdi. Odur ki, venesiyalılar Bizansa zərbə vurmaq üçün səlibçilərə kömək edərək onları bura yönəldilər. Dördüncü Səlib yürüşü nəticəsində səlibçilər: — 1204-cü ildə Konstantinopolu tutaraq dağıtdılar. — Müqəddəs Sofiya kilsəsi qarət olundu. Bu hadisədən sonra Bizans ticarətdə Venesiya və Genuya ilə rəqabət apara bilmədi. Səlibçilər Bizansın

paytaxtı olan Konstantinopoldan yalnız 57 il sonra, 1261-ci ildə qovuldular. Səlibçilərin qarətçilik və işğalçılıq məqsədləri dördüncü səlib yürüşündə özünü daha aydın göstərdi.

Şərqdən fərqli olaraq, Avropada feodal münasibətləri nisbətən gec yarandı. Buna baxmayaraq, Qərbdə bu münasibətlər daha sürətlə inkişaf etdi. Bu inkişafın nəticəsi olaraq, Avropada şəhərlər meydana gəldi. Avropada sənətin kənd təsərrüfatından ayrılması nəticəsində şəhərlər meydana gəldi. Avropada Erkən orta əsr şəhərləri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik idi. Həmin xüsusiyyətlər aşağıdakılar idi: Əsasən feodalların torpağında salınır, ərazisi az olduğu üçün evlər iki-üç mərtəbə tikilirdi. Sənətkarlıq və ticarət mərkəzi idi, əhalisi əsasən sənətkarlıq və ticarətlə məşğul olurdu. Şərq şəhərlərindən fərqli olaraq su kəməri və kanalizasiya sistemi yox idi. Şəhərin mərkəzində bazar meydanı, baş kilsə və şəhər şurasının binası yerləşirdi. Şəhərlərdə ən geniş yer bazar meydanı idi. Hər biri qala divarları ilə əhatə olunurdu. Qala divarlarından xaricdə əkin sahələri, bağ və bostanlar, otluqlar yerləşirdi. Yüzdəbir müharibədən sonra Fransada feodal dağılıqlığı gücləndi. Kral XI Lüdoviqin (1461-1483) dövründə Fransada mərkəzi hakimiyyətə qarşı iri feodalların çıxışı baş verdi. Bu qəsdə Burqundiya hersoqu İgid Karl bacılıq edirdi. İgid Karl XI Lüdoviqə qarşı açıq müharibədə onu məğlub etdi. Lakin, sülh bağlanmasına baxmayaraq Lüdoviq hiylə yolu ilə İgid Karlı məğlub edib öldürdü. XI Lüdoviqin dövründə Burqundiya, Marsel və Bretan vilayətləri Fransaya birləşdirildi. Beləliklə, XV əsrin sonunda Burqundiya, Marsel və Beratan vilayətlərinin birləşdirilməsi ilə Fransanın birləşdirilməsi prosesi başa çatdı.

7. Avropada reformasiya. İlk burjua respublikaları. İngiltərə və Fransa

XVI əsrin əvvəllərində Almaniyada ən qüdrətli qüvvə Katolik kilsəsi idi. Almaniyada imperator hakimiyyəti zəif olduğu üçün katolik kilsəsinin xalqı soyub-talamasının qarşısını ala bilmirdi. Bu dövrdə Almaniyada əhalinin bütün təbəqələri katolik kilsəsindən narazı idi. Roma papasının Almaniyada indulgeniya alverini genişləndirməsi Almaniyada katolik kilsəsinə qarşı mübarizənin başlanmasına təkan verdi. Belə bir şəraitdə Vittenberq universitetinin professoru Martin Lüter 1517-ci ildə katolik kilsəsinin Almaniyada «cənnət qəbzi» alverinin əleyhinə çıxdı. Lüterin çıxışı reformasiyanın, yəni kilsənin yenidən qurulması uğrunda mübarizənin başlanğıcı oldu. Almaniyada kilsənin yenidən qurulması reformasiya adlanırdı. Lüter dinə qarşı çıxmırdı. O, Katolik kilsəsini islah etmək uğrunda mübarizə aparırdı. Lakin keşişlər Lüteri kilsəni parçalamaqda günahlandırdılar. Martin Lüterin «cənnət qəbzi» alverinin əleyhinə çıxışına görə Roma papası xüsusi fərman göndərərək onu lənətlədi. Lüter isə papanın özünü bidətçi elan etdi və onun fərmanını tonqalda yandırdı. Roma papasının tərəfini saxlayan Alman imperatoru Lüteri Vorms şəhərində keçirilən qurultaya dəvət etdi. Burada imperator Lüteri həbs etmək istədi. Lakin cəngavərlər onu gizlədərək, buna imkan vermədilər. Katolik kilsəsini islah etmək uğrunda mübarizədə (reformasiyada) bütün şəhər və kənd əhalisi, cəngavərlər, hətta knyazların bəziləri də iştirak edirdi. Reformasiya dövründə onların hər birinin öz məqsədi var idi: Kəndlilər və yoxsul şəhərlilər - katolik kilsəsinə və feodal zülmünə qarşı çıxırdılar. Varlı şəhərlilər - kilsə vergilərinin azaldılmasını və monastırların bağlanması tələb edirdilər. Cəngavərlər - kilsənin torpaqlarına sahib olmaq istəyirdilər. Martin Lüterin «cənnət qəbzi» alverinə qarşı çıxması xəbəri dörd həftə müddətində bütün xristian dünyasına yayıldı. Almaniyadan sonra Avropanın başqa ölkələrində də reformasiya hərəkatı başladı. Avropa ölkələrinin kralları və katolik kilsəsi reformasiyanın qarşısını almaq üçün tədbirlər həyata keçirdilər. Almaniyada reformasiyaya qarşı atılan addımlara knyazlar və bir çox şəhərlər etiraz (protesta) etdi. Buna görə də o zamandan etibarən Lüterə tərəfdar olanlara, protestant deyilməyə başlandı. Yeni kilsə isə protestant kilsəsi adlandırıldı. Protestant və katolik knyazlar arasında 1555-ci ildə imzalanan Auqsbruq sazişinə əsasən: 1. Katoliklər protestantların etiqad azadlığını tanıdı (bu din azadlığı yalnız knyazlara aid idi). 2. Hər bir knyaz torpağındakı kilsənin başçısı oldu, Katolik kilsəsinə mənsub torpaqlar zəbt edildi. 3. Knyaz hansı etiqadı qəbul edirdisə, əhali də həmin etiqadı qəbul etməli idi. 4. Knyazın qəbul etdiyi etiqadı istəməyənlər knyazlığın torpağından köçüb gedə bilərdi. Auqsbruq sazişinin imzalanmasından sonra Almaniyada katolik kilsəsi ilə

yanaşı, protestant kilsəsi yaranmış oldu və Lüteran kilsəsi adlandı. Lüteran kilsəsində təmtərqalı mərasimlər, ikonaya sitayiş, dini bayramlar ləğv edildi. Bəhs edilən dövrdə İngiltərə, Danimarka və İsveçdə krallar kilsə islahatı keçirərək kilsə başçısı oldular. Beləliklə, reformasiya kral hakimiyyətini gücləndirdi. Fransa, İsveçrə və Niderlandda isə kilsə islahatını varlı və nüfuzlu şəhərlilər həyata keçirdi. İsveçrənin Cenevrə şəhərində protestant kilsəsinin başçısı fransız Jan Kalvinin əsasını qoyduğu kilsə kalvin kilsəsi adlandı. Kalvin kilsəsi insanlara müxtəlif əyləncələri və oyunları qadağan etmişdi. Kalvinizmə görə hamı kilsəyə getməli, səhər tezdən durub işə başlamaq üçün axşam işıqları tez söndürməli idi. Roma Papasının başçılıq etdiyi Katolik kilsəsi katolik kilsəsinin əvvəlki qüdrətini bərpa etmək və reformasiyaya qarşı mübarizə aparmaq məqsədi ilə aşağıdakı tədbirləri həyata keçirdi: İsa cəmiyyəti və Yezutilər ordenini yaratdı. Öz əleyhdarlarına qarşı kütləvi qırğınlar həyata keçirdi. Katoliklər vasitəsilə protestant qırğını törətdi. Papanın qərarlarına əməl etməyən şəxslər aradan götürüldü. Yezuitlər ordeni hərbi qaydada təşkil olunurdu. Ordenə başçılıq edən general Roma papasına tabe idi və Roma papasının iradəsinə yerinə yetirirdi. Yezuitlər reformasiya tərəfdarlarını izləyir, topladıqları məlumatları ordenin başçısına çatdırırdılar. Katoliklər reformasiyaya qarşı öz əleyhdarlarını kütləvi surətdə qırmaq məqsədi ilə 1572-ci ildə protestantları kralın bacısının toyuna dəvət etdilər. Protestantlar yaşayan binaların divarlarına tabaşirlə ağ xaç vurdular. Avqustun 23-də, yəni Varfolomey gecəsi katoliklər protestantları qırmağa başladılar, 30 mindən çox protestant vəhşicəsinə öldürüldü. Bu gün də Varfolomey gecəsi düşməne qəddarcasına, amansız divan tutulması mənasında işlənir. Lakin kilsənin reformasiyaya qarşı bu tədbirləri reformasiyanın yayılmasının qarşısını ala bilmədi, yalnız bir neçə ölkədə - Polşa, İtaliya və Cənubi Almaniyada reformasiya hərəkəti qalib gəldi.

XVI əsrin ortalarında İspaniya dünyada ən geniş müstəmləkəsi olan ölkə idi. Niderland isə feodal İspaniyasının ən zəngin müstəmləkəsi hesab edilirdi. Bu zaman Niderlandda protestantlıq dini yayılmağa başladı. İspan ağalığına qarşı etiraz katolik kilsəsi əleyhinə çıxışlarla qüvvətləndi və Niderlandda inqilab baş verdi. Niderlandda ispan zülmü aşağıdakı formalarda təzahür edirdi: Niderland əhalisi üzərinə çox ağır vergilər qoyulmuşdu. Tacirlərə İspaniyanın Amerikadakı müstəmləkələri ilə ticarət qadağan edilmişdi. İspaniyanın İngiltərə ilə düşmənçiliyi ucbatından manufaktura sahibləri zərər çəkirdi. XVI əsrdə Niderlandı İspaniya kralının canişin və onun yanında yaradılan gizli şura idarə edirdi. Əslində bütün hakimiyyət gizli şuranın əlində idi. Niderlandda ispan zülmünə qarşı qəzəb

getdikcə artırdı. Xüsusilə katolik kilsəsi kəskin narazılıq doğurdu. Əhali arasında kalvinçiliyə meyil güclənirdi. Bu dövrdə İspaniya kralı II Filip Niderlandda aşağıdakı tədbirləri həyata keçirdi: Niderlandda protestantlara qarşı inkvizisiya (kilsə məhkəmələri) tətbiq etdi. Özlərini katolik hesab etməyənləri və ya kilsəyə getməyənləri tutaraq inkvizisiya məhkəmələrinə verdi. 566-cı ildə Niderlandda xalq hərəkatı başladı. 1579-cu ildən xalq hərəkatı inqilaba çevrildi. Bu elə bir inqilab idi ki, feodalizm quruluşunu kapitalizm quruluşu ilə əvəz edəcəkdir. Niderland burjuva inqilabının əsas səbəbi katolik kilsəsi və ispan zülmü idi. İspaniya kralı II Filippin Niderland inqilabına qarşı mübarizə aparmaq üçün sərt və rəhimsiz hersoq Albani seçmə qoşunla buraya göndərdi. Hersoq Alba Niderlanda gələn kimi Niderland inqilabına qarşı aşağıdakı tədbirləri həyata keçirdi: Fövqaladə məhkəmə olan “qiyam işlərinə baxan şura” (“qanlı şura”) yaratdı. Yerli zadəganları qorxutmaq üçün ən varlı və adlı-sanlılarını cəzalandırdı. Niderland burjuva inqilabı zamanı inqilabçıların əsas qüvvəsini meşə gözləri və dəniz gözləri təşkil edirdi. Meşə gözlərinin tərkibi kəndlilər, sənətkarlar və fəhlələrdən ibarət idi. Onlar meşələrə çəkilərək ispanlara qarşı partizan dəstələri yaratmışdılar. Dəniz gözlərinin tərkibinə isə dənizçilər və balıqçılar daxil idi. Niderlandda inqilaba burjuaziya başçılıq edirdi. Niderlandın şimalında hakimiyyəti ələ keçirən burjuaziya şimal əyalətlərinə Oranlı Vilhelmi hakim təyin etdi. Vilhelm zadəgan olsa da Niderlandın azadlığı uğrunda mübarizə apardığı üçün burjuaziya onu hakimiyyətə gətirmişdi. Niderlandda uğursuzluqlara baxmayaraq kral II Filipp müharibəni davam etdirdi. İspan ordusu Leyden şəhərini mühasirəyə alaraq ərzaq ehtiyatı tükənən şəhərlilərə təslim olmağı tələb etdilər. Ölkəni dəniz sularından qoruyan bəndlər dəniz gözlərinin şəhərə yaxınlaşmağa və kömək etməyə imkan vermirdi. Mühasirədəkilərə kömək etmək üçün dəniz gözləri “torpağı itirməkdənsə suda batırmaq yaxşıdır” deyərək şəhəri qoruyan sahildəki bəndləri dağıdıb ispanların üzərinə axıtdılar. Nəticədə ispanlar vahiməyə düşüb qaçdılar. Dəniz gözləri Leydenə daxil oldular. 1576-cı ildə ispan əsgərləri Antverpen şəhərini tutub dağıtdılar. Bununla da şəhər tənəzzül etdi. İspanların Antverpen şəhərini dağıtmasından qəzəblənən cənub əyalətlərinin əhalisi üsyana qoşuldu. Lakin qorxuya düşmüş yerli zadəganlar burada üsyanı yatırmaqda ispanlara kömək etdilər. 1579-cu ildə bəzi cənub əyalətləri birləşib, İspaniya kralına tabe olmağa razılaşdılar. Cənubi Niderland II Filippin hakimiyyətini tanıdı. Beləliklə, 1579-cu ildə Cənubi Niderland İspaniyanın hakimiyyəti altında qaldı. Cənubi Niderlandın İspaniyanın hakimiyyəti altında qalmasının səbəbi xalq hərəkatından qorxan zadəganların üsyanı yatırmaqda ispanlara kömək etməsi idi. Cənubi Niderlandın İspaniyanın hakimiyyəti altında qalmasına cavab olaraq 1579-cu ildə Niderlandın

yeddi şimal əyaləti cənub əyalətlərindən fərqli olaraq, Utrext şəhərində birləşərək vahid dövlət - Hollandiya respublikasını yaratdılar. Bir qədər sonra Şimali Niderland II Filippi öz kralı kimi tanımaqdan imtina etdi. Burjuaziya dövlətin başında Oranlı Vilhelmi görmək istəsə də, o ispanların pulla tutduğu qatil tərəfindən öldürüldü. Dövləti burjuaziya və əyanlardan ibarət “Milli şura” idarə etməyə başladı. Lakin Hollandiya daha 30 il (1579-1609) İspaniyaya qarşı mübarizə aparmalı oldu. Nəhayət, 1609-cu ildə İspaniya ilə Hollandiya arasında barışıq imzalandı. Sazişin şərtlərinə əsasən: 1. Niderlandın şimalında İspaniya aqalığına son qoyuldu. 2. İspaniya Hollandiyanı müstəqil dövlət kimi tanıdı.

XIV əsrin əvvəllərində Fransa ərazisinin çox hissəsi birləşdirildi. Kral IV Gözəl Filippin (1285-1314) dövründə: Fransanın birləşdirilməsi əsasən başa çatdı. İlk dəfə Fransada Baş ştatlar çağırıldı. Kilsə torpaqlarına vergi qoyuldu. Kralla Roma Papası arasında münaqişə baş verdi. IV Gözəl Filippin hakimiyyəti dövründə kral ilə Roma papası arasında münaqişə baş verdi. IV Gözəl Filipp ilə Roma papası arasında baş verən münaqişənin əsas səbəbi kralın pul əldə etmək məqsədi ilə kilsə torpaqlarına vergi qoyması idi. Kral IV Filipp papaya qarşı mübarizədə silklərdən köməyə almaq məqsədi ilə 1302-ci ildə ilk dəfə Fransada Baş Ştatları çağırıldı. Çünki kral papaya qarşı mübarizədə silklərə arxalanırdı. Kral yeni vergilər təyin etmək istəyərkən Baş Ştatları çağırırdı. Baş Ştatlar Fransada silki nümayəndəli ali orqan idi. Lakin, silklər arasında ixtilafların mövcud olması Baş ştatların dövlət işlərinə təsirini azaldırdı. IV Gözəl Filipp ilə Roma papası arasında baş vermiş münaqişə nəticəsində: Fransa kralı qalib gəldi. Fransada Roma papasının hakimiyyəti zəiflədi.

265-ci ildə İngiltərədə ilk dəfə parlament yaradıldı. XIV əsrdə İngiltərə parlamenti iki palataya bölündü: Lordlar (ağalar) palatası. Bu palataya ali ruhanilər, zadəganlar daxil idi. Nümayəndələr palatası. Bu palataya cəngavərlər və varlı şəhərlilər daxil idi. Kəndlilər qanunverici orqan olan parlamentdə təmsil olunmurdular. Fransadakı Baş Ştatlarından fərqli olaraq, İngiltərə parlamenti dövlət işlərinə böyük təsir göstərə bilirdi. Bunun səbəbi İngiltərədə Fransadakı kimi silklər arasında ziddiyyətlərin olmaması idi. 1381-ci ildə İngiltərədə kəndli üsyanı baş verdi. Kəndli üsyanına Yüzillik müharibənin iştirakçısı, sənətkar Uot Tayler başçılıq edirdi. Uot Tayler üsyanının səbəbi aşağıdakılar idi: Feodal zülmünün güclənməsi. Vergi və mükəlləfiyyətlərin artırılması. Yoxsullara qarşı qəbul olunan amansız qanunlar. Yüzillik müharibə başa çatdıqdan az sonra İngiltərənin daxilində iki əyan nəsləli və onların tərəfdarları arasında hakimiyyət uğrunda müharibə başladı. Müharibə 30 il (1455- 1485) davam etdi. Onlardan

birinin gerbində al qızılgül, o birinin gerbində isə ağ qızılgül olduğuna görə tarixdə bu müharibə Al və Ağ qızıl gül müharibələri adlanır. Al qızılgül və Ağ qızıl gül müharibələri nəticəsində: Feodal nəsillərindən biri olan hersoq VII Henrix Tüdor qalib gəldi. İngiltərədə Tüdorlar sülaləsinin (1485-1603) hakimiyyəti başlandı.

8. Böyük coğrafi kəşflər və müstəmləkə işğalları. ABŞ-ın yaranması. Rusiya dövləti. Osmanlı dövləti. Çin, Hindistan və Mərkəzi Asiya. Mədəniyyət

Böyük coğrafi kəşflərin səbəbləri XV əsrdə Avropada təsərrüfat və ticarətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq qızıla olan tələbat artdı. Qızıl əldə etmək məqsədilə avropalılar müxtəlif yollar axtarırdılar. O zaman qiymətli daş-qaş, qızıl ilə zəngin olan Hindistanla ticarət ərəblərin əlində idi. Kiçik Asiyadan və Suriyadan keçən yollara Osmanlılar yiyələnmişdilər. Osmanlıların fəthləri avropalıların Asiyaya yeni yollar axtarışlarını sürətləndirdi. Bu məqsədlə Portuqaliya kralları Atlantik okeanının qərb sahilləri boyu gəmilər göndərirdilər. Beləliklə, Böyük coğrafi kəşflərin səbəbləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar: 1. Avropada əmtəə istehsalının çoxalması, ticarətin inkişaf etməsi, pula və qızıla tələbatın artması. 2. Çin və Hindistanla ticarətin ərəblərin əlinə keçməsi. 3. Kiçik Asiya və Suriyadan keçən ticarət yollarına osmanlıların yiyələnməsi. 4. Avropalıların Şərqlə birbaşa ticarət etmək, ticarətdən gələn böyük gəlirə sahib olmaq istəyi. 5. Dəniz cihazlarından, kompasdan istifadə, karavella gəmilərinin düzəldilməsinin uzaq dəniz səyahətlərinə çıxmasına imkan verməsi. Şərqlə yeni yollar axtarmaq məqsədi ilə XV əsrin əvvəlindən başlayaraq Portuqaliya kralları Atlantik okeanına və Afrikanın qərb sahillərinə ardıcıl gəmilər göndərirdi. Bu gəmilər Afrikanın qərb sahilləri ilə üzürdü. Portuqaliyalılar ilk dəfə kölə alverinə başladılar. Onlar yerli əhaliyə şüşə parçaları, kiçik güzgü verir, yerinə qızıl tozu, fil sümüyü alırdılar. Qızıl sahili, Fil dişi sahili, Kölə sahili adı buradan yaranmışdı. Portuqaliya ekspedisiyalarından birinə Bartolomey Dias başçılıq edirdi. Bartolomey Dias başçılıq etdiyi ekspedisiya ilə ilk dəfə Afrikanın cənubundan keçib Hind okeanına çıxdı. Lakin yolun çətinliyi və uzunluğu dənizçiləri yorduğuna görə onlar geri qayıtdılar. Beləliklə, Bartolomey Diasın səyahətini Afrikanın cənubundakı Ümüd burnunadək davam etdirə bildi. Ekspedisiya zamanı Bartolomey Dias Afrikanın cənubundakı burunu Ümüd burnu adlandırdı (indi İynə burnu adlanır). Sonralar Portuqaliya kralı Vasko da Qamanın başçılığı altında Hindistana dəniz yolu axtaran yeni ekspedisiya göndərirdi. XV əsrdə dənizçilər qədim alimlərin yerin kürə şəklində olması haqqında fikirləri ilə maraqlanırdılar. Bu fərziyyəyə əsaslanan alimlər qərbə tərəf üzməklə Hindistana gedib çıxmağı düşünürdülər. Belə adamlardan biri Xristofor Kolumb idi. Əslən italyalı olan Xristofor Kolumb Qərbə tərəf üzərək Hindistana çatmağa cəhd edən ilk Avropa dənizçisi olmuşdu. Kolumb Hindistana gedən dəniz yolunu kəşf etmək istəyirdi. Bu məqsədlə o, İspaniya kral sarayına müraciət etdi. Kral Kolumba müsbət cavab verib, onu gələcəkdə ələ keçirəcəyi ərazilərə hakim təyin edir və maddi kömək göstərir. Kolumb 1492-ci

ildə 90 nəfər heyyyətlə və 3 karavella ilə yola düşərək İspaniyadan Atlantik okeanı vasitəsilə qərbə doğru üzməyə başladı. X.Kolumbun gəmiləri 70 gündən sonra, Kuba və Haiti adalarını kəşf etdi. Lakin nə qızıl, nə də başqa qiymətli sərvət tapmadı. Salamat qalmış bir gəmi ilə İspaniyaya qayıtdı. Kolumb həmin yolla daha üç dəfə səfərə çıxdı. Kolumbun sərvət axtarışları nəticəsiz qaldı. Buna görə də bütün var-dövlətini sataraq səfərə çıxdıqları gəmilərin xərcini ödədi. Kolumb kəşf etdiyi əraziləri Hindistan hesab edirdi. Ona görə buranı “Hindistan”, əhalisini isə “hindular” adlandırırdı. Əslində isə onun kəşf etdiyi yeni qitə Amerika idi. Lakin, Kolumb ömrünün sonunadək yeni qitə kəşf etdiyini bilməmişdir. Az sonra İtaliya səyyahı Ameriqo Vespuçi Kolumbun kəşf etdiyi torpaqların yeni qitə olduğunu sübut etdi (1499-1504-cü illərdə). Buna görə də yeni qitə onun adı ilə Amerika adlandı. Portuqaliya kralı Hindistana dəniz yolunu kəşf etmək üçün Vasko da Qamanın başçılığı ilə ekspedisiya göndərdi. Vasko da Qama 1498-ci ilin mayında ərəb İbn Məcidin köməyi ilə Hindistanın Kəlküttə (Kalikut) şəhərinə gəlib çıxdı. Beləliklə, Hindistana dəniz yolu kəşf olundu. Daha sonra Vasko da Qama Hindistandan çoxlu ədviyyat aldı və Avropaya qayıtdı. Bununla da portuqaliyalılar ekspedisiyaya çəkilən xərcdən 60 dəfə çox qazanc əldə etdilər. 519-cu ildə Fernando Magellanın başçılığı ilə ispan gəmiləri dünya səyahətinə başladılar. Magellanın ekspedisiyası Cənubi Amerika sahilləri boyu üzüb qərbə doğru gedən bir boğaza çatdılar və oradan keçib okeana çıxdılar. Bu okeanda 4 ay üzdükləri müddət ərzində heç bir hadisə baş vermədiyinə görə ona “Sakit okean”, keçdikləri boğaza isə “Magellan boğazı” adı verildi. Səyahət zamanı Magellan Filippin adalarında yerli əhali ilə toqquşmada öldürüldü (1521-ci ildə). Lakin səyahət Del Kano tərəfindən davam etdirildi və 1522-ci ildə başa çatdırıldı. Dənizçilər İspaniyadan qərbə doğru üzərək yenidən İspaniyaya qayıtdılar. Magellanın ilk dünya səyahəti yerin kürə şəklində olduğunu və vahid dünya okeanının mövcudluğunu sübut etdi. Magellandan sonra dünya səyahətini dəniz qulduru ingilis Frensis Dreyk təkrar etmişdir. İşğala məruz qalmış və müstəqilliyini itirmiş ərazilər müstəmləkələr adlanırdı. Böyük coğrafi kəşflər nəticəsində ilk müstəmləkələri Portuqaliyaya və İspaniya ələ keçirdi. Portuqaliyalılar donanma və odlu silahdan istifadə edərək, Ərəbistan və Hindistan yarımadasını, Şərqi Afrikanın Hind okeanı sahillərini müstəmləkəyə çevirdilər. Bununla kifayətlənməyən portuqaliyalılar Şərqi doğru irəliləyərək daha çox ədviyyat növləri becərilən Zond və Molukk adalarını tutdular. Onlar daha sonra Çinə və Yaponiyaya gedib çıxdılar. Cənubi Amerikada isə yalnız Braziliya müstəmləkəsi portuqaliyalılara məxus idi. İspaniya Braziliyadan başqa bütün Cənubi Amerikanı müstəmləkəyə çevirdi. İspanlar Kuba və Karib dənizlərindəki adalarda hindiləri tamamilə məhv etdilər.

Sağ qalmaq istəyən əhali dağlara və meşələrə çəkildi. Yerli əhalinin kütləvi şəkildə məhv edilməsi Amerikada qula ehtiyacı artırdı. İşçi qüvvəsi çatışmadığına görə avropalılar Afrikadan zənci qullar gətirməyə başladılar. Qul alveri ilə əvvəlcə portuqaliyalılar, sonra isə ispanlar, hollandlar və ingilislər məşğul oldular. Beləliklə, Böyük coğrafi kəşflər ilk müstəmləkə işğallarının başlanmasına zəmin yaratdı. Müstəqilliyini itirmiş və işğalçıların zülümü altına düşmüş ərazilər müstəmləkə adlanmağa başladı. Hindistandan gedən dəniz yolunun kəşfi, müstəmləkələrin yaranmasına aparıcı yol oldu.

Şimali Amerikada ilk ingilis məskəndlilərinin salınması XVII əsrin əvvəllərində təsadüf edir. Belə ki, 1607-ci ildə Şimali Amerikada ilk ingilis koloniyasının təməli qoyuldu. İngiltərədən Şimali Amerikaya köçüb gələnlər tədricən ölkənin şimalına gedərək bir neçə koloniya yaratdılar və bu koloniyaları —Yeni İngiltərəll adlandırdılar. Şimali Amerikada ilk ingilis koloniyası Virciniya koloniyası idi. Bundan sonra İngiltərədən Şimali Amerikaya köçüb gələnlərin sayı sürətlə artdı. İngiltərədən Şimali Amerikaya kütləvi şəkildə köçüb gələnlərin sürətlə artmasının əsas səbəbi aşağıdakı amillərlə bağlı idi: Kəndlilərin torpaqsızlaşması. Əhalinin dini təqiblərə məruz qalması. Koloniyaları İngiltərə kralı tərəfindən təyin edilmiş qubernatorlar idarə edirdilər. Hər bir koloniyanın varlı kolonistlər tərəfindən seçilmiş qanunverici məclisi var idi. Britaniya kralı və parlamenti Amerikadakı müstəmləkələrinə manufakturaların açılmasını, dəmir məmulatlarının hazırlanmasını və parça (yun parçalar) istehsalını qadağan etmişdi. Çünki metal alətlər və parçalar müstəmləkələrə İngiltərədən gətirilməli idi. Ona görə də İngiltərə parlamenti koloniyalarda bu proseslərin genişlənməsinin qarşısını almaq üçün müstəmləkələrin əleyhinə aşağıdakı qanunları qəbul etdi: Bütün koloniyalarda buraxılan kağız pullar ödənc vasitəsi kimi tanınmadı. Kral ordusunu mənzil və ərzaqla təmin etmək tələbi qoyuldu. Bütün çap məhsullarına vergi möhürü vuruldu və rüsum alındı. Müstəmləkələrdə ingilis ağalığına qarşı boykot hərəkatını getdikcə silahlı mübarizə əvəz etdi. 1775-ci ildə Şimali Amerikada bütün ingilis koloniyaları üsyan qaldırdı. Bir çox yerlərdə silahlı dəstələr yaradıldı. İngiltərə müstəmləkəçilərinə qarşı silahlı mübarizə başladı. 1775-ci il aprelin 19-da İngiltərənin silahlı qüvvələri ilə ingilis koloniyaları arasında ilk döyüş baş verdi. Bununlada Amerikada İngiltərə kralı III Georginin (1760-1801) buradakı tərəfdarları ilə kolonistlər arasında İstiqlaliyyət müharibəsi başladı. 1775-ci ilin mayında Filadelfiyada bütün müstəmləkələrin nümayəndələrinin ikinci kontinental Konqresi keçirildi. İkinci kontinental Konqresin qərarlarına əsasən: İngiltərə ilə əlaqəni kəsmək qərara alındı. } Corc Vaşinqton azadlıq ordusunun baş komandanı

təyin edildi. 776-cı il iyulun 4-də, müharibənin gedişində Filadelfiyada Konqres «İstiqlaliyyət bəyannaməsi»ni qəbul etdi. «İstiqlaliyyət bəyannaməsi»nin müəllifi Virciniya plantatoru, inqilabın görkəmli xadimi, Tomas Cefferson idi. «İstiqlaliyyət bəyannaməsi» üsyan qaldırmış keçmiş müstəmləkələrin İngiltərədən ayrılması və yeni müstəqil dövlət - Ameriya Birləşmiş Ştatlarının tam müstəqilliyi haqqında bəyanat idi. «İstiqlaliyyət bəyannaməsi» nə əsasən: İnsanların hüquq bərabərliyi elan edildi. ABŞ-ın yaradıldığı elan edildi. Üsyan qaldırmış müstəmləkə İngiltərədən ayrıldığını elan etdilər. İngiltərənin Şimali Amerikadakı müstəmləkələri müstəqilliyinin elan etdilər. Bəyannamədə göstərilirdi ki, İngiltərənin müstəmləkələrə zülm etməsi insanın «azadlıq, yaşamaq və xoşbəxtliyə can atmaq» kimi ayrılmaz hüquqlarına ziddir. Bununla da xalq hakimiyyətinin mənbəyi elan edildi.

XVII əsrin əvvəllərində qabaqcıl Avropa ölkələrində kapitalist münasibətləri inkişaf etdiyi halda Rusiyada natural təsərrüfat hələ də öz hökmranlığını qoruyub saxlamışdı. XVII əsrdə Rusiyanın sosial-iqtisadi həyatında baş verən dəyişikliklər siyasi quruluşa da təsir göstərirdi. Çarın təkbəşinə hakimiyyəti Rusiyada mütləqiyyət rejiminin yarandığını göstərirdi. 1613-cü ildə Zemstvo yığıncağında Mixail Romanov (1613-1645) çar seçildi. Bu hadisə ilə Rusiyada yeni sülalənin – Romanovlar sülaləsinin (1613-1917) hakimiyyəti başladı. Mixail Romanovdan sonra Rusiyanın hökmdar taxtına Aleksey Mixayloviç Romanov (1645-1676) çıxdı. XVII əsrin ikinci yarısında Rusiyanın dövlət quruluşu aşağıdakı kimi idi: Boyar duması - ölkədə məşvərətçi orqan idi. Prikaz sistemi ən yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdı, sayı çoxaldı və səlahiyyətləri genişləni, saray, maliyyə, hərbi, məhkəmə, vilayət və digər sahələrə bölünürdü. Lakin onlar arasında münasibətlər tam aydınlaşdırılmadığı üçün dövlətin idarə edilməsinə maneçilik törədirdilər — İnzibati vahid qəza idi. Çar qəzaları idarə etmək üçün boyar və zadəganlar sırasından voyevodalar təyin edirdi. Voyevodalar idarə etdiyi ərazidə qoşuna və məhkəməyə başçılıq edir, vergilərin toplanmasına nəzarəti həyata keçirirdi. XVII əsrin ortalarında Rusiyada mərkəzi hakimiyyətin möhkəmləndirilməsi dövlətin fəal xarici siyasət yeritməsinə imkan yaratdı. Bu dövrdə Rusiyanın xarici siyasətində üç əsas məsələ mühüm yer tuturdu: 1. Ukrayna və Belarusiya torpaqlarını Rusiyaya birləşdirmək. 2. Ukrayna və Belarusiya zəbt edildikdən sonra Qara dəniz sahillərinə yiyələnmək. 3. Baltik dənizi sahillərinin ələ keçirmək və dənizə çıxış ələd etmək. XVII əsrin ortalarında Ukrayna və Belarusiya torpaqları Polşa və Litva maqnatlarının (Reç Pospolita dövlətinin) tərkibində idi. Ukrayna və Belorusiyada Reç-Pospolita hökmüranlığına qarşə azadlıq mübarizəsi

baş verən zaman Rusiya dövləti bundan öz xeyrinə istifadə edərək 1667-ci ildə Solsahil Ukraynası və Kiyevi özünə birləşdirdi. Həmin dövrdə Rusiyanın Ukraynaya tamamilə yiyələnmək cəhdləri Osmanlı dövləti ilə müharibəyə səbəb oldu. Osmanlı imperiyasının Ukrayna uğrunda Rusiya ilə apardığı müharibə 1681-ci ildə Baxçasaray sülhü ilə başa çatdı. Baxçasaray sülhünün şərtlərinə əsasən: Osmanlı sultanı Solsahil Ukraynasının Rusiyaya birləşdirilməsini qəbul etdi. Sağ sahil Ukraynası Osmanlı dövlətinə verildi. Dnepr çayı iki dövlət arasında sərhəd oldu. Bu müharibə Osmanlı imperatorluğu ilə Rusiya çarlığı arasında baş verən ilk böyük müharibə idi. Baltik dənizi sahillərini ələ keçirmək üçün Rusiya ilə İsveç arasında 1700-cü ildə başlanan müharibə 21 il (1700-1721) davam etdi. Bu müharibə Şimal müharibəsi adlanır. I Pyotrun hərbi islahatları və yeni yaratdığı ordu 1721-ci ildə Rusiyaya Şimal müharibəsini uğurla başa çatdırmağa kömək etdi. 1721-ci ilin avqustunda Fillandiyanın Niştadt şəhərində Rusiya ilə İsveç arasında sülh müqaviləsi imzalandı. Sülhün şərtlərinə görə: 1. Rusiya Baltik dənizinə çıxış əldə etdi. 2. Rusiya Baltik dənizinin sahili ərazilərinə yiyələndi. Niştadt sülh bağlandıqdan sonra Senat I Pyotora imperator titulu verdi, Rusiya isə rəsmi surətdə Rusiya imperiyası adlanmağa başladı. XVII əsrin sonlarında gərgin beynəlxalq vəziyyət, eləcə də Rusiyanın gələcək inkişafı bütün sahələrdə islahatların həyata keçirilməsini zəruri edirdi. Baltik dənizinə çıxmaq uğrunda 1700-cü ildə İsveçlə müharibənin başlanması I Pyotru müəyyən islahatlar həyata keçirməyə vadar etdi. Hərbi islahata əsasən ordu yenidən təşkil olundu. Ordunun komplektləşdirilməsi üçün hər 20 kəndli həyətidən bir rekrut (əsgər) toplanırdı. Hərbi islahat nəticəsində daimi ordu və donanma yaradıldı. Dövlət idarəçilik islahatlarına əsasən 1711-ci ildə idarəçilik sistemini möhkəmləndirmək məqsədilə Boyar duması əvəzində Senat yaradıldı. Senat I Pyotrun ölkədə olmadığı müddətdə icra orqanı kimi nəzərdə tutulmuşdu. Bir müddət sonra Senat ali icra orqanına çevrildi və məhkəmə funksiyasını da həyata keçirməyə başladı. Prikazların əvəzinə isə 12 kollegiya yaradıldı.

9.Osmanlı dövləti. Çin,Hindisdan və Mərkəzi Asiya. Mədəniyyət

XVII əsrin ikinci yarısında Osmanlı dövlətində tənəzzül prosesinin qarşısını almaq üçün bir sıra islahatlar keçirildi. İslahatların həyata keçirilməsi sultan IV Mehmetin (1648-1687) baş vəziri Körpülü Mahmet paşaya tapşırıldı. Körpülü Mehmet paşanın islahatlarının məqsədi aşağıdakılar idi: İdarəçiliyi qaydaya salmaq və vergi sistemini tənzimləmək. Ordu və donanmada hərbi intizamı gücləndirmək. Körpülü Mehmet paşanın islahatları nəticəsində: İdarəçilik və hərbi intizam möhkəmləndirildi. Timar sistemi nizama salındı, əzinənin gəlirləri artırıldı. Ordu və donanma gücləndirildi. Lakin həyata keçirilən islahatlar Osmanlı imperiyasının daxili vəziyyətini müəyyən müddətə yaxşılaşdırsa da, onun tənəzzülünün qarşısını ala bilmədi. İqtisadi-siyasi və hərbi tənəzzülünə baxmayaraq, Osmanlı imperiyası Avropa qitəsindəki torpaqları əldə saxlamaq uğrunda müharibələr apararaq yeni ərazilər fəth etmək siyasətini davam etdirdi. Bu məqsədlə Osmanlı sultanı Avropa dövlətlərinə qarşı hərbi yürüşlər təşkil etdi. Yürüşlər nəticəsində Macarıstan krallığının əhəmiyyətli hissəsi və Dunay knyazlığı ələ keçirildi. 1664-cü ildə Osmanlı dövləti ilə Avstriya arasında bağlanmış Vasvar sülhünün şərtlərinə əsasən Avstriya Transilvaniyaya müdaxilə etməyəcəyinə təminat verdi və təzminat ödədi. Beş il sonra, 1669-cu ildə Venesiya əksər dəniz müliklərindən məhrum edildi, Krit adası Osmanlı dövlətinə birləşdirildi. Osmanlı imperiyasının Ukrayna uğrunda Rusiya ilə apardığı müharibə 1681-ci ildə Baxçasaray sülhü ilə başa çatdı. Sülhün şərtlərinə əsasən: 1. Sağ sahil Ukraynası Osmanlı dövlətinə, sol sahil Ukraynası isə Rusiyaya verildi. 2. Dnepr çayı iki dövlət arasında sərhəd oldu. Bu müharibə Osmanlı imperatorluğu ilə Rusiya çarlığı arasında baş verən ilk böyük müharibə idi. XVIII əsrin birinci yarısında Osmanlı imperiyasında Sultan III Əhmədin (1703-1730) hakimiyyəti illərində baş vəzir İbrahim paşanın həyata keçirdiyi islahatlar dövrünü Osmanlı tarixində «Lalə dövrü» adlandırırlar. İbrahim paşanın baş vəzirliyi dövründə İstanbulda bir çox saray, köşk inşa olundu və bağçalar salındı. Kağızxana dərəsinin iki tərəfi Versaldakı Fontenblo parkı üslubunda gözəl bağçalar və köşklərlə bəzədildi və bura Səədabad adını aldı. Parkda yüzlərlə lalə növü yetişdirildi. Odur ki, İbrahim Paşanın laləyə vurğunluğu bu dövrə «Lalə dövrü» adı verilməsinə səbəb oldu. Osmanlı dövlətinin Səfəvilərə qarşı müharibəsindən istifadə edən Avstriya Rusiya ilə ittifaq bağlayaraq ona qarşı yeni müharibəyə başladı. İki cəbhədə müharibə aparmasına baxmayaraq, Osmanlı dövləti bir sıra uğurlar qazandı. 1739-cu ilin sentyabrında Fransanın vasitəçiliyi ilə Osmanlı dövləti ilə Avstriya arasında Belqrad sülhü imzalandı. Sülhün şərtlərinə görə: 1. Pojarevatsk müqaviləsi ilə Avstriyaya verilmiş Şimali Serbiya Osmanlı

dövlətinə qaytarıldı. 2. Avstriya Belqrad şəhərini osmanlılara geri qaytarmağa məcbur oldu. Müttəfiqi olan Avstriyanın məğlub olması, İsveçlə yeni müharibə təhlükəsi Rusiyanı da sülh bağlamağa vadar etdi. 1739-cu ildə Rusiya ilə Osmanlı arasında bağlanmış Belqrad sülhünün şərtlərinə görə: 1. Təkcə Azov qalası Rusiyada qaldı. 2. Osmanlı dövləti Qara və Azov dənizlərində ticarət gəmiləri və hərbi donanma saxlamaq hüququnu özündə saxladı (Rusiyanın ticarət gəmiləri Azov və Qara dənizdə üzə bilməzdi). 3. Hər iki dövlət Şimali Qafqaza müdaxilə etməyəcəkləri barədə təminat verdi. Belqrad sülhü Osmanlı dövlətinin imzaladığı sonuncu uğurlu sülh oldu. Bu dövrdə Rusiya özünün başlıca xarici siyasətini - Qara dəniz sahillərinə çıxışı təmin edə bilmədi.

XVII əsrin əvvəllərində Hindistanda ictimai və iqtisadi vəziyyət aşağıdakı kimi idi: Ölkəni idarə edən türk mənşəli Böyük Moğol imperiyasında çoxlu iri və xırda feodal knyazlıqlar yaranmışdı. Hələ də qalmaqda davam edən kasta quruluşu cəmiyyətin inkişafına mane olurdu. Daxili ticarət canlanır, ayrı-ayrı vilayətlər məhsul istehsalına görə ixtisaslaşdı. Əhali həm əkinçilikdə, həm də sənətin müxtəlif sahələrində xeyli uğurlar qazanmışdılar. Şəhərlər sənətkarlıq və ticarət mərkəzlərinə çevrilirdi. Mülki və hərbi hakimiyyətdə yüksək vəzifələrin hamısı müsəlmantürk əyanlarının əlində cəmlənmişdi. Feodallar sinfinin hakim təbəqəsini cagirdarlar təşkil edirdi. Feodal nərdivanında sonrakı yerdə zəmindarlar dururdu. Torpaqlar iri feodalların mülkiyyətində idi. Torpaqdan istifadə müqabilində kəndlilər vergini natura şəklində, məhsulla ödəyirdilər. XVIII əsrin birinci yarısında Moğol dövləti tənəzzül dövrünü yaşayır və süqutu yaxınlaşırdı. Böyük Moğol dövlətini iqtisadi tənəzzülə və siyasi parçalanmaya gətirib çıxardan amillər əsasən aşağıdakılar idi: Feodal istismarının güclənməsi nəticəsində kəndlilərin var-yoxdan çıxması. Daxili çəkişmələr və kəndlilərin aramsız çıxışları. Maharaştra əyalətində yaşayan maratxların üsyanı mərkəzi hakimiyyəti xeyli sarsıtdı. Hindistanda kəndlilərinin çıxışları 1674-cü ildə Maratx dövlətinin yaradılması ilə nəticələndi. Moğol imperatoru Sultan Övrəngzəb (1658-1707) bütün qüvvələrini maratxlara qarşı yönəltməyə də maratxların müqavimətini qıra bilmədi. XVIII əsrin birinci yarısında imperatorluğun daxilində separatçılıq meyilləri gücləndi. Ayrı-ayrı canişinlər müstəqil hakimlərə çevrildilər. Benqaliya və Heydərabad dövlətləri yarandı. Az sonra Aud knyazlığı Moğol dövlətindən ayrıldı. Moğol imperiyasının zəifləməsindən istifadə edən Nadir şah Əfşar 1739-cu ildə Pəncabda Moğol ordularına qalib gələrək Dehliyə daxil oldu. Nadir şah imperiyası dağıldıqdan sonra Əhməd şah Dürraninin başçılığı altında müstəqil Əfqan dövləti yarandı. Əfqanlar Şimali Hindistanı - Pəncabı, Kəşmiri, Dehli və Hind çayı arasındakı

əraziləri ələ keçirdilər. Əfqan qoşunlarına qarşı duran başlıca qüvvə maratxlar idi. Lakin 1761-ci ildə Panipat döyüşündə maratxlar əfqanlara məğlub oldular. Beləliklə, maratxların Hindistandakı hökmranlığına son qoyuldu. Panipat döyüşü Böyük Moğol imperiyasının dağılmasının başlanğıcı oldu. XVIII əsrin ortalarında fransızlar və ingilislər Hindistanı zəiflətmək və öz mövqelərini gücləndirmək məqsədilə daxili feodal müharibələrini qızışdırırdı. Fransaya məxsus Ost-Hind kompaniyası Hindistan ərazilərinin işğalına daha tez başlamışdı. Hindistandakı fransız mülklərinin general-qubernatoru burada öz mövqeyini möhkəmləndirmək məqsədilə hindli əsgərlərdən ibarət sipahilər adlanan muzzdlu dəstələr yaratdı. Fransızlardan sonra ingilislərdə sipahi dəstələri yaradaraq onlara Avropa qaydasında hərbi təlim verməyə başladılar. İngiltərənin Hindistanda əsas rəqibi Fransa idi. XVIII əsrin ortalarında ingilislərlə fransızlar arasında Hindistanda ağalığ uğrunda mübarizə sənaye və hərbi cəhətdən üstün olan ingiltərənin üstünlüyü ilə gedirdi. İngilislər Hindistanın istilasına onun ən zəngin və iqtisadi cəhətdən inışaf etmiş vilayətlərindən olan Benqaliyadan başladılar. 1757-ci ildə Plessi döyüşündə ingilislər fransızların kömək etdikləri moğolları məğlub edərək Benqaliyada möhkəmləndilər. Bundan sonra ingilislər Şimali Orissanı və Audu vassal asılılığına salaraq Hindistanda həlledici qüvvəyə çevrildilər. İngiltərə işğaldan sonra Hindistanın idarə olunmasını Ost-Hind şirkətinə tapşırıldı.

Çində yaranan gərgin vəziyyət kəndli üsyanlarının başlanmasına səbəb oldu. 1626-cı ildə başlayan kəndli üsyanı, demək olar ki, 20 il davam etdi. 1644-cü ildə üsyançılar Pekin şəhərini tutaraq Min sülaləsinin hakimiyyətinə son qoydular. Çini bürümüş xalq üsyanını yatıra bilməyən iri feodallar qorxuya düşərək 1644-cü ildə əvvəllər də Çini işğal etməyə çalışan macurları köməyə çağırdılar. Mancur və Çin feodallarının birgə səyi nəticəsində kəndli orduları məğlub edildi. Lakin mancurlar üsyanı yatırıdıqdan sonra Çindən getmədilər və mancurların Tsin sülaləsi Çini 250 ildən çox (1644-1912) öz hakimiyyəti altında saxladı. İlk Tsin imperatorlarının hakimiyyəti dövründə qonşu ölkələrlə ticarət əlaqələri genişlənmışdi. XVIII əsrin 20-ci illərində Rusiya ilə bağlanan sazişlər nəticəsində Çinin Rusiya ilə ticarət əlaqələri daha da artdı. Mancur sülaləsi ilk vaxtlar Avropa ölkələrindən gələn tacirlərin bu ölkədə alış-veriş etməsinə şərait yaradırdı. Avropadan Çinə hərbi sursat, gəmilərin inşası üçün lazım olan avadanlıq gətirilirdi. İngiltərədən, Niderlanddan, Fransadan Çin limanlarına çoxlu ticarət gəmiləri gəlir və avropalılar bu limanlarda məskunlaşırıdı. İmperatorun sarayında məsləhətçi rolunu oynayan katolik missionerlər yaşayırdı. Çin bazarlarına İngiltərənin Ost-Hind şirkəti daha uğurla daxil olurdu. 1715-ci ildə Kanton şəhərində ilk ingilis məskəni salındı.

XVIII əsrin ortalarında Mancur-Tsin sülaləsi avropalıların Çinə axınının qarşısını almaq üçün «özünütəcrid» siyasəti yeritməyə başladı. Çinin «özünütəcrid» siyasətinə əsasən Çinə xaricilərin gəlişini məhdudlaşdıran aşağıdakı qərarlar qəbul edildi: Avropalıların Çin limanlarında inşa etdikləri bütün tikililər, xristian kilsələri söküldü. Avropalıların ölkəyə girişi qadağan olundu. 1757-ci ildə imperatorun fərmanı ilə Kantondan başqa bütün Çin limanlarında avropalıların ticarətlə məşğul olması qadağan edildi. Mancur hökuməti Çini «qapalı ölkə»yə çevirib xaricilərin bura gəlişini dayandırsa da, Çini xarici aləmdən tamamilə təcrid edə bilmədi. Avropa, Rusiya, ABŞ tacirləri müxtəlif yollarla yenə Çinə gəlir və ticarətlə məşğul olurdular. Çinin «özünütəcrid» siyasəti (xarici aləmdən «təcrid» olunması) nəticəsində: Mancurlar Çində öz hakimiyyətlərini möhkəmləndirdi. Çinin sosial-iqtisadi inkişafına ağır zərbə vuruldu. XVII əsrin əvvəllərində Çinin iqtisadi inkişafı ləngiməyə başladı. Çinin iqtisadi inkişafının geriləməsinin başlıca səbəbi aşağıdakı amillərlə bağlı idi: Min sülaləsinin apardığı işğalçı müharibələr. — Amansız feodal istismar sistemi və saray çəkişmələri. Bu dövrdə Çinin qərb əraziləri müsəlman və monqol feodallarının hakimiyyəti altında idi. Odur ki Çin 1689-cu ildə Cinqariya ilə uzunmüddətli müharibəyə (1689-1758) başladı. 1758-ci ildə monqol mənşəli Cinqar (oryat) xanlığı işğal edildi. Uyğurların Qaşqar şəhəri də zəbt edilərək Çinə qatıldı. Daha sonra mancurlar Şərqi Tibeti də işğal etdilər. Tabe edilmiş ərazilərdə Mancur-Tsin imperatorları hərbi məskənlər yaradır, çinli hərbiçilərə torpaq sahələri ayırırdı. Bu torpaqlar ölkənin, əsasən, sərhəd hissələrində və işğal edilmiş ərazilərdə yerləşirdi. XVIII əsrin sonlarında mancır qoşunları Hind-Çinə yürüşlər etdi. Çin orduları həlledici qələbələr əldə etməsə də, Birma, Vyetnam, Butan və Nepal mancurlardan asılılığı qəbul etməli oldu. Koreya Çinə tabe edildi. Beləliklə, aparılan işğalçı müharibələr nəticəsində geniş ərazilər Çindən asılı vəziyyətə düşdü.

